

letnik V
številka

3

**jezik
in
slovstvo**

1960/1961

Jezik in slovstvo

Letnik VI, številka 3

Ljubljana, 25. decembra 1960

List izhaja od oktobra do maja vsakega 25. v mesecu (osem številke)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Tiska Časopisno podjetje »Celjski tisk« v Celju

Uprava revije »Jezik in slovstvo« (Ivo Graul) Ljubljana, Titova 11

Opremila inž. arh. Jakica Accetto

Ureja prof. Boris Merhar (Ljubljana, Ločnikarjeva 9) z uredniškim odborom

Rokopise in dopise pošiljajte na njegov naslov

Naročila in vplačila sprejema uprava revije »Jezik in slovstvo« v Ljubljani,

Titova 11, tekoči račun pri NB 600-12-625-100 v Ljubljani

Letna naročnina 700 din, polletna 350, posamezna številka 100 din;

za dijake, ki dobivajo list pri poverjeniku, 500 din;

za tujino celoletna naročnina 1000 din

Vsebina tretje številke

<i>Boris Urbančič</i> O kriterijih pravilnosti v knjižni slovenščini	81
<i>Marja Boršnik</i> Pol stoletja narazen	87
<i>Anton Bajec</i> Kakšen bi bil idealni slovenski knjižni jezik	91
<i>Bruno Hartman</i> Jezik v gledališču	96

Ocene in poročila

<i>Janez Rotar</i> Delež slovenske književnosti pri pouku jugoslovanskih književnosti na neslovenskih šolah II. stopnje	99
<i>Franče Bezljaj</i> Slovenska imena gob	104
<i>Franč Jakopin</i> Slovar k Slovu o polku Igoreve	107
<i>Uroš Kraigher</i> Izkušnje pri maturi z diplomskimi nalogami	108
Ugotovitve in sklepi zborovanja slovenskih slavistov v Piranu	
od 1. do 6. okt. 1960	109
Slavistična revija	112

O KRITERIJIH PRAVILNOSTI V KNJIŽNI SLOVENŠČINI

I

Velika politična in družbena dogajanja na naših tleh v zadnjih dvajsetih letih so bila za slovenščino pomembna v več pogledih. V tem času se je znatno povečalo število ljudi, ki aktivno uporabljajo slovenski knjižni jezik. Še bolj se je pomnožilo število tistih, ki prihajajo s knjižnim jezikom v stik drugače: v šoli, pri branju knjig in časopisov, pri poslušanju radia in na javnih prireditvah. Ni pa pridobila knjižna slovenščina samo novega občinstva, ampak so ji pripadle tudi nove naloge. Pospešeni razvoj misli, tehnike in nešteti področij, ki zaposlujejo sodobnega človeka, zahteva ustreznih novih izraznih možnosti. Spričo vsega tega je razumljivo, da mora biti deležen slovenski knjižni jezik posebne skrbi, ki bo primerna njegovi vlogi in pomenu v našem današnjem družbenem življenju. Tu so potrebni napor vseh, ki z besedo in knjigo normo knjižne slovenščine ustvarjajo ali jo ugotavljajo in v teoretičnih in praktičnih pripomočkih kodificirajo. To so predvsem jezikoslovci, književniki, prevajalci, novinarji, terminološke komisije in ne nazadnje učitelji in profesorji slovenščine.

Sodeč po kritikah, ki so bile izrečene v naši javnosti na račun knjižne slovenščine, pa dosednji napor niso rodili pravega uspeha. Tako pravi n. pr. neka kritika: »Obče je mnenje, da je naš knjižni jezik strašno težak in neustaljen... Namesto da bi bil... gibčno izrazilo... je postal nekakšno mučilno orodje, trpinčenje za pisca in bralca« (JiS I, 152). Ali, »da se stavba našega jezika vse bolj kruši in maje, da držijo samo še najbolj osnovne, vsakdanje reči, v vsem drugem pa nastaja vse večja zmešnjava, v kateri kmalu nihče ne bo vedel, kaj je prav in kaj narobe« (Noja 1958, 424); »da je naš jezik v krizi« itd. (NS 1950, 947.) Podobne sodbe niso osamljene in bi jih lahko še dalje navajali.

Glede vzrokov, ki so privedli do takega stanja, so kritiki različnega mnenja. Nekdo zatrjuje, »da je med izobraženci le še malo ljudi, ki znajo slovensko« (NS 1950, 947), drugemu pa se zdi, »da se jih preveč čuti poklicanih za ukazovanje in premalo za uboganje«, in nadaljuje: »Grešili so tudi jezikoslovci, ker so preveč hoteli, da bodi knjižni jezik plod znanstvenega dognanja, premalo pa so pomislili, da je njegovo bistvo, njegova upravičenost pravzaprav — pritrditev večine« (JiS I, 152). Podobno mnenje je izrazil tretji s trditvijo, »da je bil pogled naših slovničarjev na jezik doslej hudo konservativen in v marsičem preenostranski, brez resnega stika z življenjem in časom; zato je zbujal pomisleke in odpor zlasti pri pisateljih« (NSd 1955, 388). Četrty kritik ugotavlja, »da je slovenščini zadnje čase manjkala podpora jezikoslovja, zato je bil njen razvoj pomanjkljiv«. Pripominja pa: »Povejmo mimogrede, da je bil delež jezikoslovja pri razvoju slovenščine tudi desetletja pred tem premajhen« (NOja 1956, 103). Velik del krivde pa je po njegovem tudi drugod, kajti »svojim pisateljem odpuščamo tudi neznanje slovnice«, pri čemer ne misli majhnih spodrseljajev, ampak »hude napake, ki so jih slovničarji in jezikovni kritiki šibali že nekaj desetletij — brez vidnega uspeha« (istotam, 105).

Iz takih kritik, kakršnih je seveda več, smemo povzeti predvsem to, kar imajo skupnega, namreč, da razmere v knjižni slovenščini zbujaajo zaskrbljenost. Kritike se med seboj ločijo le po tem, komu pripisujejo krivdo za to stanje: jezikoslovcem, ki napačno razumejo svoj posel ali kažejo premalo vne-me, ali pišočim Slovincem, ki slovničarjev ne ubogajo, oziroma enim in drugim.

Med jezikoslovce po krivici štejejo tudi razne nestrokovnjake, katerih vpliv na del pišoče javnosti v jezikovnih vprašanjih je včasih dokaj občuten. O teh stvareh bolj ali manj razmišlja vsakdo, ki v knjižni slovenščini izraža svoje misli, in torej ni čudno, če ta ali oni ljubitelj slovenščine javno razpravlja o rečeh, ki so predmet jezikovne vede.

Najbrž smo si vsi edini v tem, da ne samo preprost človek, ampak tudi izobraženec, ki se trudi pisati prav in lepo po slovensko, s strahom jemlje pero v roko, kajti ves čas ga spremljajo dvomi, ali sme rabiti besedo, obliko ali konstrukcijo, čeprav jo sicer srečuje v knjigi in tudi sam rabi v vsakdanjem občevanju. Vprašanje pa je, ali je to že zadosten dokaz, da res ne znamo več slovensko, kakor nas dolži ena izmed kritik, ali pa tiči za tem še kaj drugega. Vsekakor s pavšalnimi obtožbami najbrž ne bomo soglašali, da pa je kritika mnogokrat na mestu, tudi ne moremo zanikati. Preveč bi se oddaljili od naše teme, če bi hoteli podrobneje raziskovati vzroke resničnega neznanja slovenščine, utegnejo pa biti med njimi tudi takšni: premalo poudarka na pouku slovenščine v šoli; učitelji in profesorji sami največkrat nimajo potrebnega znanja in tudi ne veselja do jezikovnega pouka; manjka teoretičnih in praktičnih del, na katera bi se mogli opirati; splošno podcenjevanje jezikovnega izobraževanja; knjižni jezik uporablja mnogo ljudi, ki niso imeli priložnosti, da bi si pridobili jezikovno izobrazbo; slabi zgledi; naglica, s katero živimo in ki je kriva marsikatero jezikovne površnosti; vdiranje neznanstvenih pogledov v teorijo jezikovne kulture, kar povzroča zmešnjavo in negotovost v jezikovni praksi.

Po drugi strani pa je neredko vzrok težav, ki jih imamo pri pisanju, relativna nerazvitost in zanemarjenost knjižne slovenščine. To je največ posledica vloge, ki jo je imela slovenščina od Trubarjevih časov dalje. Majhen narod, ki v zgodovini ni imel lastne državnosti, ni mogel razviti institucij suverenih narodov, zato so ostale funkcije slovenščine omejene na tistih nekaj področij, ki so ji bila prepuščena kot nedržavnemu jeziku. Dediščina, ki smo jo prinesli v staro Jugoslavijo, je bila torej dokaj skromna. Vrh tega so v jezikoslovju do zadnjega prevladovali nazori mladogramatikov, ki so vso svojo pozornost posvečali starejšim fazam jezikovnega razvoja, sodobni jezik pa zanje niti ni bil znanstvena disciplina, ampak jim je služil samo kot izhodišče za rekonstrukcije. Zato ga tudi slavistični študij na naši univerzi med obema vojnama ni upošteval in šele zdaj polagoma dobiva svoje mesto. Ob takem stanju stvari so kaj lahko uspevali na tem področju neznanstveni pogledi in metode. Neredko so se jezikovna vprašanja reševala po smernicah tega ali onega političnega programa, ki je imel seveda drugačne cilje, kot je skrb za resnično kulturo jezika. Tako se tisti, ki so med obema vojnoma spremljali politične boje, gotovo še spominjajo, da so bile oblike Beograd in Belgrad ter jugoslovanski in jugoslovenski nekakšen simbol in razpoznavni znak politične pripadnosti v govoru in pisavi.

Danes ni več ovir, ki so tako usodno vplivale na naš jezik v preteklosti, in kultiviranju slovenščine se objektivno odpirajo možnosti, kakršnih še ni imela v svoji zgodovini.

Kultura jezika — to je prostrano torišče. Pomeni slovar, v katerem je zajet besedni zaklad današnje knjižne slovenščine, in pomeni slovnico, v kateri je popisan in raziskan današnji knjižni jezik, s poslušom za njegove razvojne tendence in zakonitosti. To sta temeljni deli jezikovne kulture. Dopolnjuje jih vrsta drugih nepogrešljivih del: pravopisni in pravorečni slovar, slovar tujk, terminološki slovarji in thesaurus vsega slovenskega besedišča. Kultura jezika pomeni dalje proučevanje njegovega stilnega bogastva in funkcijske raznolikosti, in končno, jezikovno vzgojo v šoli in izven nje. V oporo temu prizadevanju so dialektološke raziskave in dela iz zgodovine jezika (historična gramatika, zgodovina knjižne slovenščine, obdelana s pritegnitvijo sociološkega vidika, in etimološki slovar).

Tako obsežno delovno področje zahteva ne samo dobro organizacijo, temveč tudi množico delavcev ter pod enotnimi vidiki izdelano teorijo in metodologijo. Tega nam je treba — o tem najbrž nihče ne dvomi — prej ko vsega drugega.

Odnos večine ljudi do jezika se največkrat začne in neha ob vprašanju, kaj je prav in kaj nápak. To je v kompleksu kulture jezika sicer majhen sektor, toda edini, ki v enaki meri mobilizira široko javnost in strokovnjake, ter ima, da tako rečemo, najbolj množično podlago. Za te stvari so sicer na razpolago pripomočki. Če smo v zadregi, pogledamo v Pravopis ali slovnico, kakršne vrste je pač vprašanje, ki nas zanima. Vsega pa v teh pripomočkih ne najdemo ali nas ne zadovolji. Včasih vladajo o različnih problemih različna mnenja. Navadno se razhajajo zaradi različnih kriterijev pravilnosti, ki jih imajo strokovnjaki in drugi, ki o jeziku razmišljajo. Vzemimo v roke katerikoli članek ali publikacijo z jezikovno problematiko, ki izide pri nas, pa se bomo o tem hitro prepričali. Še posebno jasno se to vidi v reviji *Jezik in slovstvo*, ki ima tretjino prostora odmerjenega kulturi jezika in nam torej s svojimi petimi letniki nudi dovolj primerov, s kako neenotnimi kriteriji presojamo jezikovno pravilnost. Ne smemo se potem čuditi, če ljudem ni več jasno, kaj je prav in kaj ne, saj ne vedo, koga naj poslušajo.

Med kriteriji, ki jih najpogosteje srečujemo, so n. pr. takšni: pravilno je tisto jezikovno sredstvo, ki se uporablja v kakem narečju ali velja kot ljudsko; tujke, izposojenke in kalki so brez ozira na razširjenost manj vredni od domačih besed, tudi od tistih, ki so se jim že umaknile; ljudski izrazi so pravilnejši od knjižnih besed, ne glede na vrsto teksta; kar je staro, je bolj pravilno; prav je, kar je logično.

Stanje v knjižni slovenščini in izkušnje, do katerih so prišli narodi s kultiviranimi knjižnimi jeziki, nas svarijo, da ustvarjajo takšna merila anarhijo in povzročajo knjižnemu jeziku neprecenljivo škodo. Ne moremo si misliti kultiviranega jezika, če ni ustaljen in če ni zmožen vsega izraziti. Prav to pa omenjeni kriteriji preprečujejo. Zato so razni ozkosrčni jezikovni zakonodajalci in korektorji s svojim vplivom večja pokora za jezik kakor nekaj neta-lentiranih piscev ali prevajalcev in na pol pismenih ljudi, ki včasih v uradem ali poslovnem dopisovanju, v javnih napisih in celih knjigah razkazujejo revščino svojega jezikovnega znanja in seveda predvsem neučinkovitost pouka slovenščine v šoli.

Najglablji izvor vseh nesoglasij o knjižnem jeziku je v tem, da se rado pozablja, čemu knjižni jezik služi. Če ga imamo zato, da se z njim Slovenci v enotni obliki sporazumemo, mora biti cilj kulture knjižnega jezika v prizadevanju, da bo imela slovenščina dovolj izraznih sredstev, s katerimi bo mogoče

točno, jasno ter vsebini in namenu primerno posredovati misli. Jezikovni teoretik upošteva pri tem zakonitosti, ki vladajo v jeziku, in razvojne tendence, ki so značilnost vsakega živega jezika. Podrejanje drugačnim ciljem jeziku ni v korist.

Ustaljenost je ena izmed značilnosti kultiviranega knjižnega jezika. To je načelo, ki ga mora imeti jezikoslovec vedno pred očmi. Pri nas ga brani menda edino A. Bajec in ga v svoji znani, v bistvu na sodobni jezikovni teoriji temelječi brošuri *Rast slovenskega knjižnega jezika* (1951) postavlja kot prvo zahtevo slovenskega pisanja. Knjižni jezik povezuje stoletja in generacije, preteklost in sedanjost, in je kot važen element nacionalne kulture in tradicije. Podcenjevati prizadevanje po stalnosti v knjižnem jeziku bi pomenilo slabiti zvezo z najbližjo preteklostjo, kakor tudi omalovaževati potrebo po kontinuiteti slovenske kulture. Stalnost knjižnega jezika pa narekujejo tudi čisto praktične potrebe. Učenje knjižnega jezika zahteva leta in leta truda, preden ga je mogoče za silo obvladati, pogoste in številne spremembe pa po nepotrebnem otežkočajo pisanje in ljudi begajo.

Tendenca po ustaljenosti v knjižnem jeziku je v nasprotju s tendenco in nujnostjo, da se jezik nenehoma razvija in razrašča. Kakor ne pozna mirovanja človek, tako ga ne pozna živ jezik, ki mora človeškemu snovanju dajati ustrezen jezikovni izraz. Knjižni jezik tedaj ni okamenina, ampak izredno občutljiv instrument, s katerim se lahko izrazijo najzapletenejši in najsubtilnejši vzgibi človeškega duha.

Na teh dveh tendencah, ki se na videz izključujeta, so zgrajeni kriteriji jezikovne pravilnosti, po katerih se odloča sodoben jezikoslovec. Prva tendenca je značilna predvsem za glasoslovje in oblikoslovje, ki sta nekakšna jezikovna posoda, druga pa za sintakso in besedišče, v katerih se najbolj kaže izrazna moč jezika.

Ena prej omenjenih kritik očita pisateljem, da nočejo ubogati slovniciarjev, ki se že desetletja trudijo odpraviti nekatere napake, druga kritika pa zameri jezikoslovcem, da hodijo svoja pota in se ne menijo za uzus. Torej dve popolnoma nasprotni mnenji in hkrati dva kriterija pravilnosti. Obe merili v slovenščini že dolgo poznamo. Prvega, s katerim si jezikoslovec jemlje pravico, da jeziku diktira, je pred skoro dve sto leti proglasil Marko Pohlin, drugega, da naj bo slovniciar samo zapisovalec, ne pa zakonodajalec jezika, se je v svoji slovnici pred 150 leti držal Kopitar, a ga poznamo že iz Horaca.

Prvi kriterij, da je prav tisto, kar posameznik — pa naj bo to Pohlin ali lektor v založbi ali kdorkoli — spozna za pravilno, skriva v sebi nevarnost, da drugi ne bodo enakega mnenja. Če je tak posameznik en sam, to še ni velika nesreča, toda kadar ima mnogo posameznikov vsak svoj prav, se mora stavba knjižnega jezika vendarle zamajati.

Zato je v kultiviranih jezikih obveljal kriterij, ki izključuje vsako samovoljo, preprečuje anarhijo in je tudi najbolj demokratičen: pravilna so tista jezikovna sredstva, ki so se uveljavila v knjižnem jeziku s splošno rabo, ne glede na starost, izvor, slovnico pravilnost, zakone logike itd. Odstopanja so možna, kar je razumljivo, pri tistih jezikovnih sredstvih, ki so omejena na manjši krog ljudi, predvsem strokovnjakov. Tak kriterij onemogoča neodgovorno romantično igrakkanje z jezikom. Je rezultat realističnega spoznanja, da jezik ne more biti drugega kot sredstvo za sporazumevanje in da je za kultiviran jezik najvažnejši pogoj ustaljenost in prožnost. Ta kriterij je nadalje rezultat nič manj realističnega spoznanja, da jezikoslovec s po-

skusi, da bi spreminjal utrjeno jezikovno prakso, ne samo da jeziku v ničemer ne bi koristil, ampak tudi ne bi dosti dosegel. Področje, kjer lahko jezikovni teoretik s pridom posega v vprašanja jezikovne pravilnosti, je tam, kjer nastaja nekaj novega. To je ustvarjanje izrazov, ki so nam potrebni za poimenovanje novih predmetov in pojmov, in usmerjanje jezikovne prakse, ki se je začela spreminjati v nasprotju z duhom jezika, njegovimi zakonitostmi in razvojnimi tendencami. Pravopis — v ožjem pomenu besede — in pravorečje sta prav tako področji, kjer je jezikoslovec nepogrešljiv.

Treba bi bilo še odgovoriti na vprašanje, koliko je kriterij splošne rabe upoštevan v jezikovni teoriji knjižne slovenščine. A. Bajec se v prej omenjeni brošuri sklicuje nanj med drugim s tole odločno izjavo: »Naj bo oblika zgodovinsko še tako neupravičena, če jo je posvetila stoletna raba, mora ostati« (str. 4). Podobno ob drugih prilikah, n. pr. »...sprejmimo voljno in složno tisto, kar je utrjeno v rabi, saj je v nji zapisano izročilo štirih stoletij« (JiS I, 152), ali v odgovoru nekemu dopisniku, ki se mu je zdelo, da je *načrt* za pouk pravilneje kakor *učni načrt*, ko pravi, da so oblike *učni načrt*, *učni jezik*, *učna knjiga* v rabi že domala sto let, in zaključi: »Tudi če bi bilo vse to napačno, bi bilo že zdavnaj opravičeno v splošni rabi« (JiS I, 156). SP 1950 je v načelu — ne pa vselej v praksi — priznal ta kriterij s formulacijo v uvodu, ki so jo sestavljavcem nekateri zamerili: »Ta bi bil v tem presojanju (jezikovne vrednosti besed — B. U.) ostrejši, ta milejši, a življenje jezika gre svojo pot in se za take sodbe ne meni.«

Uzus kot merilo pravilnosti pri nas nima veliko zagovornikov. Nekateri ga odklanjajo, češ »da odpira ta kriterij preveč na široko vrata spačenim in tujim besedam. Z njim se da marsikaj, docela vse opravičiti« (JiS III, 352). Lahko trdimo, da ga pozna ali prizna le malokdo, ki se ukvarja z jezikom. In vendar je za ustaljenost jezika kriterij splošne rabe neogiben pogoj, s stališča pišočih pa pomeni konec mnogih dvomov in nelagodnega občutka pri pisanju, če se od njih ne bo zahtevalo nekaj, čemur se njihov jezikovni čut upira. Vprašati se moramo, ali je napaka to, kar se slovničarji trudijo že desetletja odpraviti — da uporabimo kritikove besede — ali pa je napaka tisto, kar slovničarji trdijo v očitnem nasprotju s splošno, ukoreninjeno rabo. Ali je napaka, če napišemo komparativ *bolj pravilen* namesto *pravilnejši*, ali pa je napaka, zahtevati — razen izjemoma — samo *pravilnejši*? Ali je napaka, uvajati irealne pogoje stavke s če, ali je dovoljen samo *ko*, čeprav v takem primeru za naš jezikovni čut ni med njima nobene razlike? Ker nam za kriterij pravilnosti ne služi uzus, ampak vsi mogoči drugi vidiki, bi moral tisti, ki bi se hotel držati vseh teh prepovedi, zapovedi, priporočil in nasvetov, s katerimi so z raznih strani samo v zadnjih letih pritiskali nanj, kaj kmalu spoznati, da ni *bolj* neahvalnega dela, kakor napisati stavek v naši materinščini. Ne smel bi zapisati *dvig*, *dviganje*, *dvigati*, ampak samo *vzdigovanje*, *vzdigovati*, *vzdigniti*, ne *slovar*, ampak samo *besednjak*, ne *znak*, ampak samo *znamenje*, samo *študentovski*, ne *študentski*, ne *ukinjen vlak*, ampak *odpravljen vlak*, ne *prekiniti zvezo*, ampak *pretrgati zvezo*, ne *graditi*, ampak *zidati*, *zastonj*, ne *zaman*, *znanost*, ne *veda*, *časnik*, *časnikar*, ne *časopis*, *novinar*, *prihodnost*, ne *bodočnost*, *boj*, ne *borba*, *odkrit*, ne *iskren*, *skušnja*, ne *izpít*, *varstvo*, ne *zaščita*, *mogoč*, ne *možen*, *naslednji*, ne *sledeči*, *stričnik*, ne *nečak*, *breg*, ne *obala*, *velikanski*, ne *ogromen*, *podoba*, ne *slika*, *razloček*, ne *razlika*, *obravnav*, ne *razprava*, *spominek*, ne *spomenik*, *slovesen*, ne *svečan*, *natančen*, ne *točen*, *tehten*, *pomemben*, ne *važen*, *vojska*, ne *vojna*, *drugi*, ne *ostali*, *postava*, ne *zakon*, *prostost*, ne *svoboda*, *hudodelstvo*, ne

zločin, zahod, ne zapad, izmišljaja, ne izmišljotina, in tako bi lahko naštevali brez konca in kraja. (Primeri niso iz SP 1950.) In vendar občutimo tudi besede, ki jih ta ali oni prepoveduje ali odsvetuje, kot vsakdanja izrazna sredstva knjižne slovenščine. Nekatere so primernejše za določeno vrsto tekstov, pri drugih se je izoblikovala pomenska razlika, tretje so sinonimi.

Kako varljivi in majavi so kriteriji, ki spregledujejo pravo vlogo jezika, nam kaže usoda nekaterih jezikovnih sredstev. Zaradi obtožbe, da so tujega izvora, so bila v neki dobi prepovedana, ko pa je kdo začel dokazovati njihovo »nedolžnost«, so dobila državljsanske pravice. Dolgo so nas na primer učili, da je adverb *ravno* germanizem; tudi *prestavo* v pomenu prevoda in *igrati vlogo* v prenesenem pomenu so iz istega razloga izločili. Danes so ti izrazi dovoljeni in se tudi rabijo, kajti v živi govorici so se kljub prepovedi obdržali. V SP 1950 bi našli še mnogo besed, ki jih nekoč ne bi smeli zapisati, ne manjka pa tudi takih, ki še vedno čakajo na priznanje. Takšna je na primer zveza *nimam časa*, ki je v SP 1950 označena z zvezdico, in fraza *sum je padel nanj*, ki ima križec, v naši reviji pa smo nedavno tega brali (JiS V, 182), da tudi to najbrž ni germanizem in naj bi jih torej dovoljevali. Podobno je s predlogom *čez*, ki ga SP 1950 in slovnica 1956 v nekaterih zvezah preganjata (JiS IV, 168). Celo raba člena *ta* s pridevnikom, ki je veljala za hud germanizem, ima že svojega zagovornika, ki jo hoče rešiti tega očitka (JiS V, 131), in morda ni več daleč čas, ko bomo smeli pisati *prinesi mi ta nove čevlje*, ker se *prinesi mi nove čevlje* lahko razume drugače, kakor smo misliti. Obogatili bi se torej za prepotrebno izrazno možnost, ki je bila že doslej v živi govorici nepogrešljiva.

Samovoljno in neodgovorno šarjenje po našem jeziku je sicer le malokdaj doseglo svoj namen, zato pa je ustvarjalo v pišočih javnosti občutek negotovosti in utesenjenosti ali kot nasprotno reakcijo včasih anarhično omalovaževanje jezikovne norme in pravopisnih pravil. Kakor je neprijetno prvo, tako je nerazveseljivo drugo. Težnja po pravilnem izražanju in pisanju bi morala biti lastna vsem, ki hočejo veljati za omikane, kakor je težnja po lepem vedenju lastna vsem, ki hočejo veljati za olikane.

Nasilno poseganje v jezik ima svoj izvor v idealističnih pogledih na njegovo vlogo v družbi. Jezik ne more brez škode vršiti svoje funkcije, če je orodje političnih koncepcij ali pa igračka v rokah posameznikov, prepričanih, da je mogoče spreminjati jezikovno prakso po njihovih domislicah. Knjižni jezik je družbeno občilo, ki razvija toliko življenjske sile, kolikor je ima skupnost, kateri služi. Knjižni jezik je tako tesno povezan z narodom, ki si ga je ustvaril, da nam zgodovina knjižnega jezika, če jo znamo prav brati, verno zrcali usodo njegovega naroda. Kot sredstvo za sporazumevanje o vsem, s čimer živi jezikovna skupnost v svojem času, se jezik spreminja in bogati ali siromaši v skladu z izraznimi potrebami družbe. Ker pa je poleg tega jezik organizem z lastnim sistemom in zakonitostmi, so te spremembe jezikovnemu čutu skupnosti toliko bližje in naravnejše, kolikor bolj so nastale — kot pravimo — v duhu tistega jezika.

Nikakor ni naključje, da prav tisti, ki naš jezik najbolj vneto »popravljajo«, največkrat širijo preplah, češ da slovenski knjižni jezik propada in da bo — če bo šlo tako naprej — kaj kmalu izginil s površja zemlje. Takšne trditve so samo iztočnica in opravičilo za razne nasilne posege v naš jezik. Dokler služi slovenščina za sporazumevanje med ljudmi slovenske jezikovne skupnosti, se nam za njen obstoj ni treba bati. Knjižni jezik propada samo tedaj, kadar se zožujejo njegove družbene funkcije, to pa se dogaja ob velikih

nacionalnih in socialnih katastrofah, katerih posledice trajajo dolga desetletja ali celo stoletja. Zato slovenščina ni propadala niti takrat, ko so začeli nekateri pisati »lunin jezik«, kakor je krstil Bleiweis tisto mešanico, ki je bila tuja tako tedanjemu kmetu kakor izobražencu, niti ne propada danes, ko se slovenščini njene funkcije ne samo da ne odtegujejo, marveč se razraščajo tako na široko, kakor daleč seže človeška misel. Torej v današnji slovenščini ne gre za propadanje jezika, temveč za nekaj drugega. Po eni strani smo se znašli res nepripravljeni in omahujoči pred množino nalog, ki se postavljajo slovenskemu knjižnemu jeziku, če naj naš narod hodi vstric z drugimi kulturnimi narodi, po drugi strani pa se je dal del naše javnosti zbegati, ker ne more slediti zahtevam naglega družbenega razvoja, pri čemer pozablja zlasti tudi to, da dinamika časa vpliva na naše mišljenje, s čimer se spreminja tudi način izražanja. Naš jezik je danes nedvomno v težavah, toda to so težave rasti, ki jih bomo premagali toliko prej in uspešneje, čim bolje bomo razumeli njegove naloge in ga v skladu z njimi gojili. Te težave pa po nepotrebnem povečujejo nasilni popraviljalci slovenščine, ki zaradi svojih idealističnih konceptov ne vidijo prave vloge knjižnega jezika in s svojimi, včasih povsem sentimentalnimi odločitvami zavirajo njegov razvoj.

Marja Boršnik

POL STOLETJA NARAZEN

»V KARLOVCU« IN »BOJ NA POŽIRAVNIKU«

Naša najpomembnejša realistična pripovednika Ivan Tavčar in Lovro Kuhar — Prežihov Voranc sta s svojim življenjem izpolnila leto dni manj kot celo stoletje (Tavčar se je rodil leta 1851, Prežih pa je umrl leta 1950). V tem času se je izvršil prelom, o katerem bo zgodovina prihodnjih stoletij pisala, da je bil enak ali pa celo večji od prelomov med starim in srednjim, ali pa med srednjim in novim vekom. Ta prelom je tako omajal ali pa celo porušil vero v stare, stoletja veljavne vrednote, da so prva desetletja nove, moderne dobe zanikala skoraj celotno ustvarjalno tradicijo. Tavčar je bil zastopnik starega reda in eden naših največjih predstavnikov klasičnega humanizma. Prežih je bil zastopnik novega reda in eden največjih naših predstavnikov modernega humanizma. Oba sta bila realista. Skupnosti in razlike med obema bom skušala nakazati ob analizi in primerjavi dveh novel, ki sta značilni za dve polstoletji našega literarnega razvoja. Prvo polstoletje, to je drugo polovico prejšnjega stoletja, predstavlja Tavčarjeva novela »V Karlovcu«, napisana leta 1879, izšla v Letopisu Matice slovenske za 1880 leta 1881. Drugo polstoletje, to je prvo polovico našega stoletja, predstavlja Prežihova novela »Boj na požiravniku«, napisana leta 1934, izšla v Sodobnosti 1935. Med nastankom obeh novel je razlike v času nekaj nad pol stoletja, to je petinpetdeset let. Zanimivo bo preveriti, kako se v obeh novelah zrcali različnost dob in ustvarjalcev.

Tavčar je svojo novelo doživljal in oblikoval v času, ko je delal kot odvetniški pripravnik pri Janezu Mencingerju v Kranju. Takrat je vsekakor že mislil na preselitev v Ljubljano in na kariero samostojnega odvetnika, ki mu bo s tem omogočena v našem centru. Bil je razgiban osemindvajsetleten fant,

ki se je že uveljavil kot meščansko-demokratski publicist in govornik in je prodril v javnost tudi že s svojo romantično novelistiko. Zadnja leta se je umiral v klasičnega realista, za kar je bila potrebna globoka notranja ureditev, ki jo je deloma pospeševal tudi Mencingerjev humanistični poseg. Protislovje med liberalno usmerjenostjo in dejanskim odporom proti buržoazni družbeni stvarnosti mu je omiljeval tedanji politični položaj: aktiviziral ga je v boj proti Auersperg-Lasserjevi germanizaciji in mu zamegljeval gospodarske vzroke za diferenciacijo, ki je dejansko že v tem času rezala vse globljo brazdo tudi med našo mlado buržoazijo in naš začetni proletarijat. V letu izida klasične 'novele V Karlovcu je Tavčar — zasmehovalec buržoaznih napak in slabosti — z vso silo napadel prve zarodke naše socialnodemokratske organizacije v bojazni, da bodo poskušali »nekateri eksaltirani krojači in mizarji tudi v prihodnje, da bi ideje, katere so rodile komuno v Parizu, ter proužročile do zdaj toliko krvavih preteпов mej delavci in policijo, zasejali tudi mej nas Slovence«. V socialističnih borbah za pravičnejšo ureditev sveta je videl samo anarhične postopake, ki prezirajo najvišji ideal našega tedanjega meščanstva: boj za nacionalno osamosvojitve. Imenuje jih kričarje, »rudeče apostole«, »slabodišeč balast« dosedanje narodne stranke, in ker se mu zde njihove ideje »jednake strupu, ki se pije mej sladčico«, nič čudnega, če svoj napad takole zaključuje: »Možje se nam ne zdijo nevarni, nevarne so pa ideje, o katerih se jim nekaj sanja. Zatorej brez vsakega strahu javno izrečemo: da ima narodna stranka sveto dolžnost, paziti na prste tej novej stranki; da imamo mi vso dolžnost, te pričetke socialnodemokratskih pričetkov mej Slovenci streti, kakor se s peto stare strupena golazen sredi pota.« (-r.-, V Ljubljani, 17. decembra, SN 18. decembra 1881.)

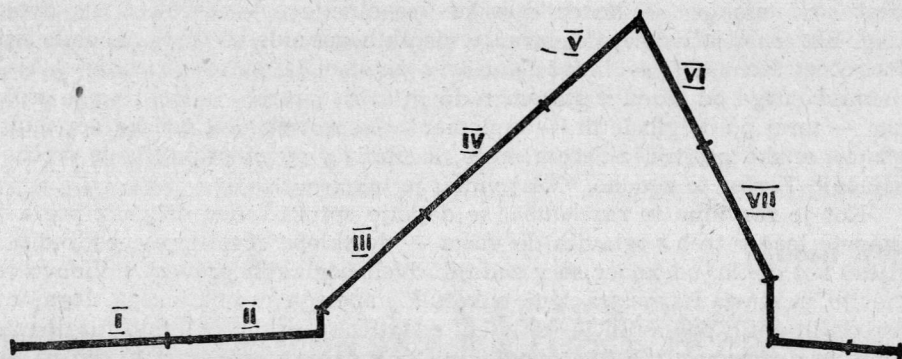
Prežih je svojo novelo doživljal in oblikoval v času, ko se je moral kot ilegalen borec za socialistično družbeno ureditev potikati po svetu, ker mu je v domovini grozila Glavnjača in morda še kaj hujšega. Kot dvainštiridesetleten mož se je po težkih življenjskih preizkušnjah, viseč med ječami in preganjanjem, zavedal, da v bližnji prihodnosti nima življenjskih perspektiv ne sam ne njegova tričlanska družina, ki jo je moral pustiti doma na Koroškem v velikem pomanjkanju. V tujini, tedaj na Dunaju, se je spet žilavo zagrizel v politični boj, da pomaga iz rastočih fašističnih krempljev rešiti, kar se še rešiti dá. Petdeset let po prvih zarodkih socialistične organizacije pri nas je pričela ta rasti v ilegalno komunistično silo, branečo pravice zatiranih narodov, ki jih je fašizem skušal streti z brezdušnostjo, »kakor se s peto stare strupena golazen sredi pota«. Prežih je slutil, da se bo trla pod to peto tudi slovenska zemlja, zato se je je v tujini oklenil z vso strastjo preganjanca. Strahotni čas ga je strojil v modernega realista, ki je na lastni koži preizkusil rastočo brutalnost sodobnega boja. Tako je zrastel iz nekdanjega opisovalca drobnih vsakdanjih usod v monumentalnega oblikovalca sodobnih grozot.

Razčlemba novel bo skušala dokazati, da zreducira Tavčar v klavni dobi veliko dogajanje v droben pojav, nasprotno pa potencira Prežih v usodni dobi drobno dogajanje v pojav obsežnih dimenzij.

Obe noveli sta razdeljeni v sedem poglavij. Obe podajata tragedijo naše kmečke družine. Tavčarjeva se odigrava na Gorenjskem, Prežihova na Koroškem. Obe odražata lokalni kolorit zemlje, na katero sta bila ustvarjalca tako močno priklenjena.

Tavčarjeva je zasidrana v resničnem kraju Karlovcu, samotnem hribovskem posestvu ob potoku Karlovščici, v Loškem pogorju. Predstavo opisane

pokrajine je Tavčar v noveli prepletel s predstavo rojstne vasi, in to tako, da je deloma imena krajev in ljudi iz Poljan in njihove okolice presadil v to bližnje hribovje. To velja za vas Visoko, graščino Močavo in tej pripadajoči gradiček Smrečje, ki s kmečko-proletarskimi in aristokratskimi prebivalci v protiigri nastopajo z veliko mero fantazije, Karlovec s svojim starodavnim rodом pa je kot osrednje gibaló opisan dokaj po resnici.

Novela je komponirana kot majhna klasična tragedija. Prvo in del drugega poglavja bi lahko imenovali prolog, ker nas seznanjata s krajem in časom povsem statično. Prvo je oris samotnega Karlovca, kakor lijak zasvedranega v hribovje. Tavčar koj uvodoma naglaša, da poezije v tem zapuščenem kraju ni nikakršne. Na njem gara samorastel rod, ki nekako zaničuje svet »tam zgoraj«. Z večnim trpinstvom se ohranja v gmotni in duhovni neodvisnosti, podreja se lastni tradiciji in se enako kakor vsa priroda poraja in odмира. Ženske prezira, le kadar gospodar ovdovi, se vpreže eden od sinov v jarem. — Drugo poglavje postavlja dogajanje v čas — v revolucionarno leto 1848, ko gospodari v Karlovcu vdovec Aleš s štirimi sinovi, od katerih nobeden nima volje, da bi se oženil. To težko skrb, ki se vleče v monotonem dialogu med očetom in nepristopnimi sinovi, pretrga pozni vandrovec Janez Škač z novico, da ščuva višoški učitelj Komolček višoške kmete k poboju gospode in požigu gradov. Karlovčanom, ki žive z gospodo v neodvisni slogi, je novica spričó lastnih skrbi zgolj v nadlego, vznemiri jih šele nenaden prihod domače hčere Marjanice, služéče v graščini. — Tretje poglavje požene v dejanje problem, ki ga sprožita v drugem poglavju Škafova novica in Marjaničin prihod. Pijani učitelj Komolček je z razdraženimi Visočani napadel Smrečje, Marjanica je prihitela v Karlovec po pomoč ogroženi kontesi Ani, ki se preplašena skriva pred napadalci. Stari Karlovčan jo je voljan zaščititi pod svojo streho. Njegov prvenec Vid prinese na svojih varnih rokah trepetajoče dekletce preko strmin domov in zaživi spričó sladkega bremena v čudoviti sreči. Konteso navduši karlovška nočna romantika, sklène se prilagoditi kraju in ljudem. — Četrto poglavje privede družinsko ženitbeno krizo v dejanski ekstrem. Očarljiva kontesa je kakor iskra kup suhega dračja vnela sinove v željo po ženski in v sklep po ženitvi, in končno celo priletnega gospodarja, ki prepadeno strmi nad nenadno odločitvijo sinov, zamami misel, da se sam oženi. — Peto poglavje privede družbeno revolto višoških gostilniških postopačev v dejanski ekstrem. Sklènejo si s silo prilastiti nežno konteso: »Tu pri nas naj služi, za deklo naj nam služi, da bode vsaj vedela, káko je to naše trpljenje!« — Šesto poglavje prevesi karlovško ljubezensko prevzetost v tragiko. Polizobraženi prvorojenec Vid, ki ga sončna

pojava kontese pretrese v dno mračne duše, odkloni njeno ljubezen v zavesti, da cvetje, presajeno z vrta na skalnata tla, usahne. — Sedmo poglavje sproži dejanje v katastrofo. Visoška tolpa se privali v Karlovec z zahtevo po kontesi. Vid' jih v obrambi kontese z vso silo odpahne, da drug za drugim drastično popadajo na tla — razsrjeni Komolček ga ustreli. — Sledi zaključek: samotni pokop ubitega brata, hkrati s tiho odhajajočimi Karlovčani pa hrupen prihod oboroženih vojakov — konec visoške »revolucije«. — Temu sledi dvojni epilog. Kazen za krivdo: ječa, hiranje visoških gospodarstev; po mnogih letih pomiloščeni Komolček — berač. Karlovec životari po smrti gospodarja Aleša in ženitvi enega od sinov v starem redu in miru naprej. — Konteso je srečal avtor — torej po dolгих letih — v plemenitaškem svetu kot žensko »prečudne krasote«, enako boginji, z žarom sreče na obrazu. »Svet pravi, da je srečna«, zaključuje Tavčar to zgodbo. »Vsaj videti je tako!«

Kot je razvidno iz razčlenbe, se dejanje sproži konec drugega poglavja in napeto teče v treh poglavjih do viška — do sklepa revolverjev, podrediti si konteso kot deklo, od koder se v zadnjih dveh poglavjih prevesi v Vidovo resignacijo in smrt. Raznostranični trikotnik napetega dramatičnega dogajanja v osrednjih petih poglavjih je vsklajen: s statičnim prvim in rahlo razgibanim drugim prologom v prvih dveh poglavjih ter z rahlo razgibanim prvim in statičnim drugim epilogom v zadnjem poglavju. Statika nakazuje, da se nič ni pričelo in nič ni končalo: ostaja, kakor je bilo in bo. Jekleni rod Karlovčanov je živel, živi in bo živel. Poetična kontesa, ki vzbuja občutje, kakor da ni drugega kot poezija sama, je živila, živi in bo živila. Ob nenadnem srečanju garaških karlovških poštenjakov s to živo igrivo lepoto vzplamti v njih neznano plemenito čustvo, ki imajo zanj vse dispozicije, nimajo pa spričo svoje trde usode priložnosti, da bi jih moglo stalno plemenititi. Tudi prvorojenec Vid se ni mogel dalje šolati in se je moral vrniti k trdi zemlji. Zato je njegova trajna zveza s konteso nemogoča. Očarljiva kontesa pripada kljub lastnemu hotenju, da bi zaživela z Vidom, tistemu svetu, kjer tedaj pri nas edinole more uspevati — tuji aristokraciji.

Karlovec, na dnu hribovitega lijaka, oprt ob skalo, da ga noben vihar ne zdrobi, predstavlja s svojim zdravim, kakor šumeči potok čistim rodом tipično jedro slovenstva, ki ga Tavčar vidi samo v samobitnem garaškem kmetu, neoskrunjenem od tuje civilizacije. Avtorjev problem je podoben Mencingerjevemu (prim. Mencingerjevo študijo »Kmet in narodnost«, ki je izšla trinajst let poprej v Novicah 1866): kako plemenititi kmeta s kulturo in poglobljati njegovo zavest, ne da se pri tem oskruni s pogubno tujo civilizacijo. Kako ta civilizacija razkraja kmečko samobitnost, je Tavčar plastično prikazal skoraj štiri desetletja kasneje v noveli »Cvetje v jeseni« z oholim, nečimrnim Katreтом, ki obeša na svoje zvođenelo kmetstvo nepristni blesk meščanstva. Že v noveli »V Karlovcu« in še prej pa je ugotovil, da ohranja pristno kmetstvo samo nenehno delo, brezdelje pa ga razkraja v postopaški polproletariat (vaški »lumpenproletariat«), ki je v svojem polovičarstvu sposoben vsakršnih nepoštenosti in je v polni meri podvržen prostaštvu. Da ogroža kmečko trdnost še kaj drugega kot pomanjkanje нравstvene hrbtenice, tega Tavčar do sive starosti ni uvidel ali si ni priznal. Od tod njegovo kasnejše utopično reševanje v polnokrvno kmečko zdravje pred meščansko нравstveno razkrojenostjo. Od tod njegovo kasnejše prepričanje, ki korenini že v tem času, da je velike, pristne ljubezni sposoben samo prvobitni kmečki človek. In Tavčarju pomeni ljubezen isto kot plemenitost.

Razumljivo, da postopaškemu polproletariatu visoških revolterjev odreka spricho njihovega prostaštva vsakršno sposobnost plemenitejšega doživetja — od tod njih pohlep da zaslužnijo, ponižajo konteso Ano, da bi oskrunili to čudovito poetično bitje.

Spopad med plemenitim kmetstvom in prostaškim polproletariatom je črno-bel, prikazan tudi kompozicijsko v dveh zaporedoma se menjajočih, nezdržljivih, le v končni smrti dotikajočih se ploskvah. Tako je Tavčar v tistem času dejansko afirmiral našega kmeta kot neuničljivo postojanko slovenstva pred nemško penetracijo. Hkrati pa je tako dejansko prezrl kvalitete proletarca, ker je bila internacionalna solidarnost takratnega borbenega proletariata v opreki z njegovim nacionalizmom.

Pri Prežihju se ta problem zamota, rešuje pa ga Prežihovemu času ustrezajoča naprednejša osveščenost.

(Konec prihodnjič)

Anton Bajec

KAKŠEN BI BIL IDEALNI SLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK

Ob Slovenskem pravopisu človek nehote s trpkostjo pomisli, kako preprost bi bil lahko naš knjižni jezik, če ga ne bi težilo breme tradicije. Štiristo let pisanja prav gotovo pomeni za narodno življenje neskončno veliko, vendar pri naša s seboj zaplete, lastne vsakemu zgodovinskemu pravopisu. S tem mislim težave, nastale v zgodovinskem razvoju govorjenega jezika, n. pr. moderno vokalno redukcijo, to je pešanje in nemitev kratko poudarjenih in nepoudarjenih *i* in *u*, pa tudi prehod velarnega *l* v dvoustnični *lj*, zlasti pa številne neupravičene posege slovničarjev, zgledujočih se po drugih slovanskih jezikih, posebnost po stari cerkveni slovanščini. Zapeljani od panonske teorije so pomaknili osnovo knjižnega jezika za sedemsto let nazaj, seveda nedosledno, tako da so mešali slovenske elemente s tujimi. Saj jim ne zamerimo, če so v boju za obstanek v časih najhujšega nemškega pritiska s posebnim poudarkom kazali na častitljivo starost slovenskega knjižnega jezika, češ saj se mirno lahko postavi ob stran nemškemu, vendar se nam to šopirjenje s pavjim perjem bridko otepa, saj smo s tem naše pisanje neznosno zapletli.

Vzemimo, da bi Slovenci na današnji visoki kulturni ravni še ne imeli knjižnega jezika. Seveda je taka domneva nespametna, saj bi se brez njega ne mogli povzpeti tako visoko, pa vseeno postavimo, da je tako. Kako bi neki začel Trubar dvajsetega stoletja? Katero narečje bi izbral za osnovo pismenemu jeziku? Njegova naloga bi bila danes brez primere težja kakor pred štiristo leti, ko še ni bilo razločka med preprosto in omikano govorico, ko je bil ves narod pravzaprav le sam kmet. (Seveda je to gola predpostavka, saj bi bil današnji ljudski govor brez vplivanja knjižnega jezika zelo drugačen, dosti siromajnejši). Mislimo si torej, da je ta moderni Trubar jezikovni genij, ki pozna zgodovino jezika in vsa poglobljena narečja. Kako bi zasnoval in skrojil naše pisanje? Verjetno bi se mu govorjeni jezik današnjih osrednjih narečij ne zdel ne dovolj razumljiv ne dovolj čeden. Ali naj bi vzel gorenjščino? Glagolski tip *misəlt, misləm, sem mislu, sem misəlna, smo misləl* se roga vsakemu slovničarskemu pojmovanju obrazil in vsakemu paradigmatisiranju. Ta nemogoča vokalna redukcija bi ga nujno pripeljala do tega, da bi se razgledal po na-

rečjih, kjer je še ni ali vsaj ne toliko, in s tem hočeš nočeš po zgodovinskem razvoju jezika. To se z drugimi besedami pravi, da nimajo prav tisti, ki bi hoteli redukcijo v večji meri upoštevati v današnjem knjižnem jeziku, četudi morda samo v pogovornem. Sicer pa danes že lahko trdimo, da se je ta bolezen jezika, ta rakova rana — vokalna redukcija — pod vplivom knjižnega jezika jela celiti in da marsikateri onemeli i ali u že spet oživlja. Seveda pa ne bo izginila popolnoma brez sledov, saj je tudi današnji knjižni jezik že sankcioniral pisavo *oljka, majhen, šolen, malce, zgolj, zaljšati, vsak, starši, kmečki, Micka, pirh, snoči, stran, gor, dol, ob pol dveh, popol brat, ob četrt na dve, pomniti, plesniti, vislice, trska, zajtrk, dveh, obeh, nečimrn, zanikrn, mesca, kamna* za protestantovske oblike *oljika, majhin, šolin, malice, zgoli, zališati, vsaki, stariši, kmetiški, Micika, piruh, sinoči, strani, gori, doli, ob polu dveh, po poli brat, ob četrti na dve, pomneti, plesneti, viselice, treska, zajutrek, dvejuh, obejuh, meseca, kamena* itn. Najin je spodrinil najun, ker je pač končni samoglasnik oslavljen. Danes že beremo *nadjati se, se je zavedla, pod pasho*, nasprotno pa tudi *rudeč po rumen in sinaha za snaha*. Vidite torej, da je knjižni jezik zaradi neznanja pišočih sprejel nekatere redukcije govornega jezika. Dokler se to dogaja samo v korenskih delih in v končnicah okamnelih prislovov, nič hudega, če pa bi dovolili redukcijo tudi v obrazilih samostalnikov, pridevnikov in glagolov, bi bilo razdejanje popolno.

Pustimo utopične sanje o ustvarjanju sodobnega knjižnega jezika pa se vrnimo k današnji stvarnosti. Dejstvo je, da se je skozi stoletja nabrala v našem pisanju kopica stvari, ki so nam danes cokla. Da ni tradicije, bi mirno pisali v za vsak trdi l in ga izgovarjali dvoustnično: *sov soli, kov kola, gov gola, bev bela, povh, vovk, bovha, sem dav, sem piv*; skupini -al in -la bi za gotovo pisali in izgovarjali -u: *cerku, misu, nesu, vidu, pavec, bravec, kozovc*. Tako bi bila s pisavo zagotovljena tudi pravilna izreka, zakaj kjer bi se l pisal, bi se tudi izgovarjal. Kakšna olajšava za naše učitelje in šolarje! Tako pa se morajo učiti zapletenih pravil in silo izjem. Kdor ne verjame, naj pogleda izgovor trdega l v Ruplovem pravorečju s tremi vzorci izgovora, ki pa se po vrhu še vsak čas menjajo: 1. *bravca*, 2. *darovavca* ali *darovalca*, 3. *napadalca*. Priznajmo, da je pri nas kljub uradni prepovedi pod vplivom pisane besede še dosti skritega eljkanja. Na predavanju v Slavističnem društvu mi je vrsta slavistov zatrdila, da sicer izgovarjajo *igravci*, vendar pa samo *igralke*. Če se to dogaja pri strokovno izobraženih ljudeh, kako naj bi zamerili otroku, ki še črkuje. Vsa prizadevanja slovenskih slovničarjev zadnjih petdesetih let so menda bob ob steno, ker zmaguje črka. In vendar ni dvoma, kakšen je danes izgovor trdega l, kjer se je razvijal organsko. O tem nam priča n. pr. pisava *postovka* za protestantsko *postolko*, pa tudi pisava krajevnih imen in priimkov: *Dovje, Sevca, Avče — Podbevšek, Kavc, Vodušek* (iz ondol-šek), *Premru* itn. Človek se v trenutkih malodušja skorajda sprašuje, ali se ne bi kazalo vrniti k jedelj pomaranči!

Kolikšna je moč črke in tradicije, kažejo tudi odgovori na anketo pravopisne komisije glede pisave imen za delujoče osebe, ki naj bi se poslej pisala -avec, -ivec. Zgodovina jezika upravičuje samo pripono -vec. Tako so pisali Slovenci od Trubarja do vključno Prešerna (ah, malo postojva, preljubi plesavec — in vseh gozda prebivavcev!). L. 1862 so Svetec, Levstik in Cigale prevzeli hrvaško pripono -lac, ki se je tam po analogiji zelo razmahnila, čeprav tudi sh. pozna pripono -vác, n. pr. *skakavac*. Toda vtem ko je hrvaščina ohranila velarnost l-a in ima v rodilniku *vladaoca*, so pri nas pod vplivom pisave in po obrnjenem pravilu: govori, kakor pišeš jeli izgovarjati *vladalca*.

Pleteršnik piše dosledno *-vec*, Škrabec, Levec in Breznik do l. 1935 predpisujejo isto. Lahko rečemo, da Svetčeve reforme ni sprejel noben slovničar. Šele 1935 se je Breznik vdal pod nekim pritiskom, vendar le nerad. Sedaj je nedosledna pisava na *-lec* v rabi nekako 25 let. Vtem ko je bila prejšnja pisava enotna, dosledna in preprosta in je podpirala pravilno izreko, ima pisava na *-lec* vse polno izjem: *pivec*, *delavec*, *brivec*, *volivec*, *ponavljavec*, *kujavec*, *bahavec*, *lučavec*, *razdiravec*, *spavec*, *ščipavec*, *tajivec*, *tarnavec*, *vejavec*, *veka-vec*, *vnemavec*, *vohavec*, *zajedavec*, *zaklinjavec*, *zmikavec*, *žagavec*, *žvižgavec*, da jih naštejemo vsaj nekaj iz SP 1935 in SP 1950.

O ti dokaj globoko segajoči spremembi smo vprašali za svet obe najmočnejši slavistični središči. Maribor je izrazil strah, da bi nove oblike po Štajerskem izgovarjali *brafka*, *brafci*. Ta pomislek seveda ne drži, saj morajo tudi Štajerci v zborni izreki izgovarjati *louca*, *ouca*, ne pa *lofca*, *ofca*. Pa saj so tudi doslej imeli predpisan izgovor *brauka*, *brauci*, kaj so mar izgovarjali *bralci*?! Izgovor dvoustničnega *u* je pač žrtev, ki jo od njih terja enotnost zborne izreke! Drugi mariborski pomislek poudarja moč tradicije in s tem se strinjajo tudi ljubljanski anketiranci. Njih predlog se glasi: Pisava *-avec*, *-ivec* naj se uvaža neobvezno, saj bi sedanja kljub prepovedi ostala vsaj še pol stoletja. Naj raba odloči, kaj bo zmagalo! Menim, da je predlog sprejemljiv in da dvojnica *iskalec* — *iskavec* res ne more motiti. (Prim. Vodnika: se bomo zmedile, iskavca dobile!)

Hude preglavice nam delata tudi glasova *lj*, *nj*. Kdo od nas še ni pogledal v SP, kako se piše katera od besed *bakla*, *bergla*, *burkle*, *cokla*, *kikla*, *krogla*, *prekla*, *škatla*, *orgle*, *angel* ali pa *godlja*, *halja*, *petlja*, *raglja*, *sablja*, *štorklja*, *tempelj*, *nagelj*, *mandelj*? Res je sicer, da gre za dve različni priponi, vendar nam to bore malo pomaga, ko pa jih v izgovoru večina Slovencev ne loči več. Gorenjci, ki švapajo, izgovarjajo *čikva*, vendar pa ne *škatva*, *krogva*. Dolenjci pa niti tega kriterija nimajo, ker izgovarjajo obrazili *-lja* in *-la* enako. Podobno je z *nj*. Zakaj pišemo *prihodnji*: *zahodni*, *slednji*: *naslednik*, *srednji*: *srednik*, *sprednji*: *prednik*? Zakaj imamo dvojnice *сосednji* in *сосedni*, *rešnji* in *rešni*, *sužnji* in *sužni* dnevi? Zakaj ima en Pravopis *povodnji* mož, *soodnji* dan, drugi pa že *povodni*, *soodni*? Zakaj otroci tako radi zapišejo *lažnjiv*, *ljubeznjiv*? Vse samo zato, ker smo Slovenci razen nekaterih obrobnih narečij izgubili topljena glasova *lj*, *nj*. Na Gorenjskem izgovarjajo *kona*, *krala*, drugod *kojna* ali celo *koja*, zborna izreka pa vzdržuje glas, ki se ga moramo učiti izgovarjati. Za kaj bi se neki odločil moderni Trubar? Najbrž za pisavo in izgovor *kojna*, *krala*.

Dosti sitnosti so nam nadrobili tudi »zakonodavci« našega jezika. Čemu si moramo zapomniti, da je množinski roditeljski *stvaric*, *živalic*, ko pa bi bilo dosledno in tudi govorimo *stvarc*, *živalc*. Enako po stari slovanščini pišemo z *mislijo*, *boleznijo*, izgovarjamo pa z *miseljo*, *bolezno*, kakor so pisali protestanti. Iz istega vira je gen. pl. *narečij*, *kopij*, *poslopij*, *poglavij*; zgodovina jezika nas uči, da je to napeti izgovor polglasnika v stesl., naše oblike pa so bile *posloppi* itd., kar bi se danes izgovarjalo in lahko tudi pisalo z dolgim *i*: *poslopij*.

Nadalje je po stari cerkveni slovanščini vpeljana ločevanje med primernikom pridevnikov in prislovov: *dražje*, *lažje*, *težje*: *draže*, *laže*, *teže*. V govornem besedi tega razlikovanja ni, tudi vrsta pisateljev ga je opustila, da ne govorim o šolskih nalogah.

Ločevanje med predponama *v-* in *-u* nam dela velike preglavice. Slovnica uči, da *u-* pomeni odmik ali dovršitev dejanja, *v-* pa gibanje v notranjščino:

ubežati, uiti, umoriti: vriniti, vpeljati, vpisati. Tako si privoščimo razkošje duhovitih dvojnic in piščoča še bolj zmedemo: *viliti vodo v škaf: dež se ulije, vdreti v deželo: zemlja se udre, vbiti v glavo: ubiti lonec, vdati se v usodo: tla se udajo*. Take poslastice so res mične za kultiviran jezik, a po nepotrebnem otežujejo pisanje. Poleg tega pa je cela kopica sestavljenk, pri katerih mora celo slovničar pogledati v pravopis, kako se pišejo, *n.pr. uskladiščiti, uigrati se, upoštevati, udobrovoljiti* in pod. Vse to ločevanje je umetno, knjižno, brez potrebe vpeljano po stcsl. Danes se obe priponi izgovarjata enako: za vokali dvoglasniško, med konzonanti pa *u*: *z delom se ubadati, iglo v prt vbadati*. Še Prešeren je obe priponi rabil svobodno; če je potreboval zlog, je pisal *u*, sicer pa *v* (kako in kaj ušec se Kranjcem poje; kò se zá te jè unèlo; kaj prida slišjo všesa naše rade; junaško vmreti.) Morda bo kdo dejal, da vseeno ločimo tudi v govoru *u* od *v* pred *r* in *l*, *n. pr. vrezati: urezati jo, vročiti: uročiti, vrasti se v skupnost: urasti prvim hlačkam, vleči se kot megla: uleči se na tla*. Ponekod ta razloček zares obstaja, vendar je vprašanje, ali to opravičuje tolikšno izumetničenost pisave.

Podobno je s predpono *vz-*. Ne rečem, da v vsakdanji govorici ni več sledu po nji, vendar je docela odveč pisati *je vzbudil, vzrastel, vzdramil, vzfrfotal, vzletel*. V slovenščini so se ščasoma obrusile predpone *vz-*, *iz-*, *raz-*, toda kje je rečeno, da jih moramo v knjižnem jeziku od mrtvih obujati. Zgledi *testo shaja, tovariši se shajajo, z njim je težko shajati* se sicer govore enako, a iz stavčne zveze se takoj lahko razbere pomen.

Najbrž smo Slovenci močno potrebovali predpono *pro-*, sicer je ne bi bili po nepotrebnem privlekli iz slovanske ropotarnice. Morda si celo kaj domišljamo, da lahko ločujemo med *preučiti in proučiti*, vendar lahko rečemo, da domača predpona *pre-* izraža prav vse tisto in še več kakor tujka *pro-*: *predreti, pretéči, preobleči se*. Danes seveda ne moremo več brez nje.

Večina napak, ki jih tako vneto preganjamo po šolskih nalogah, ima svoje opravičenje v govoru. Otroci pišejo z *-ov-* *kilav, krastav, pritlikav, lastavica, kukavica, nogavice, ščinkavec, češnjev, kruljev, stričev*. Zakaj ne moremo iztrebiti napak *zaželjen, prenešen*. Zato, ker jih je ustvarila nalika po želja, *ponošen* in potrdila raba vsakdanjega govora. Čudne so muhe knjižne pisave: nekatere nalike je sprejela, druge trmasto zavrača. Kdor bi danes prvič zapisoval slovensko besedo, bi jih prav gotovo sprejel. Lahko rečemo, da bi pisal jezik, ki bi bil zelo blizu Prešernovemu, seveda brez apostrofov.

In poudarek na priponah. Zakaj predpisujemo *škóдовati*, če pa ne dovoljujemo izreke *škódvat*? Čemu vztrajati na poudarkih *vzdíhljaj, pohújšljiv, krompírišče, kúretina*, če ne dovoljujemo ljudske izreke, recimo: *kúretna*. Knjižni jezik je pač začel poudarke na obrazilu izenačevati, zlasti pa odklanjati poudarek na četrtem zlogu od konca, in je rajši spremenil stranski poudarek v glavnega. Nič ne dvomim, da se bo nekaj podobnega prej ali slej zgodilo tudi pri glagolu: po najčešče rabljenem sedanjiku *vóščim* že nastopa nedoločnik *vóščiti* in opisni deležnik *vóščila*. To je po Štajerskem že skorajda pravilo. Ne zatiskajmo oči pred dejstvom, da naš knjižni jezik ne temelji več samo na izreki kmeta iz osrednjih narečij!

Kakšno bi bilo naše besedišče, če bi vsaj za trenutek mogli pozabiti na germanizme in razne druge -izme? Menim, da bi postavili za edino pravilo: kar je za izražanje potrebno, obdržimo, vse tisto pa, kar je le imenitno in narejeno, lahko odpade. Sicer sem pa o tem že tolikokrat govoril, da se res ne maram ponavljati.

Če bi hoteli pisavo bistveno olajšati, bi morali vpeljati še marsikatero spremembo, n. pr. 1. nedoločnik se piše brez končnega samoglasnika in tako odpade težavno ločevanje od namenilnika; 2. stopnjevanje z *bolj* se lahko rabi, kje se tako govori; 3. dvojina se rabi samo za moški spol; 4. vpeljali bi oblike *mojga, svojmu*; 5. izenačili bi pisavo *zvezki: lesti*; 6. besedo deliš, kjer ti na koncu vrste zmanjka prostora; 7. sestavljena krajevna imena pišeš v vseh delih z veliko začetnico; 9. vejico postavljaš, kjer narediš odmor, itn.

Vendar so vse to samo lepe sanje, ker do take poenostavitve nikoli ne bo prišlo. Tradicija je premočna in preveč bi bilo očitarjev. Še zmeraj namreč veljajo Kreljeve besede: Eden sentencije, drugi besede, tretji puštabe, četrti tipfeljne ali črke, peti pa ne vem kaj graja. In navada je per ljudeh, da znajo bolje opravljati kakor popravljati. In berž bil v drugih očeh kakor v svojih trame vidiijo. Inu gdo oče ali more vsim ljudem, vsakateri glavi vstreči? To se bo videlo tudi pri novi izdaji SP, kjer bo marsikatera reforma zaradi odpora javnosti odpadla.

Zatorej se bomo še naprej učili knjižnega jezika kakor tujega, ostane nam edina tolažba, da je tako tudi pri vseh kulturnih narodih. Le kdo bi si drznil s tako globokimi posegi razbijati stavbo sedanjega knjižnega jezika in si nakopati očitek herostratstva?

Kljub vsemu pa velja, da bi se naše pisanje moralo olajšati, kjer to gre brez hudih pretresov. Pisci se morajo znebiti občutka negotovosti! Saj vendar ne more biti v redu, če se mi je znanstvenik pritožil, da mu dva slavista ne popravljata enako. Smešno je, če profesor slovenščine popravi nalogo prijateljevemu sinu in oba pišeta za — slabo. Kako je moglo priti do tega? Ker je vsak korektor iz druge puristične šole, vsak ima svojega konjička in svojo proskripcijsko listo.

Dve vrsti purizma nam vežeta roke. Prva 'gode germanizme', resnične in navidezne od Levstikovih časov sem. Svojo šolo sta si tu vzgojila Levec s Pravopisom in Funtek kot urednik in profesor na učiteljsišču. Druga smer se otepa po nepotrebnem sprejetih slovanskih izposojenk. Sem bi lahko šteli že Prešernov nastop proti ilircem in Bleiweisov boj zoper 'lunin jezik', vendar je bil ta tok prav do konca stoletja precej šibak, saj se je v strahu pred germanskim navalom spogledovala z ilirizmom večina pesnikov in pisateljev, posebno pa časnikarjev. Šele Cankar se je zavestno uprl poplavi nepotrebnih slovanskih izposojenk. Dokaj silnejši pa je bil val v dvajsetih letih tega stoletja, ko so iz naših čitank trgali Cankarjeva Nebesa pod Triglavom, češ da je to separatistično berilo. Znanstveno je to smer podprl dr. A. Breznik z razpravo Jezik naših časnikarjev in pripovednikov, čeprav ne s tem namenom.

Tudi drugi narodi imajo svoje bruse in antibarbaruse, vendar se zdi, da smo Slovenci dosti bolj pikolovski. Čistili in trebili smo na levo in desno, dokler se nismo znašli v zadregi za izraz. Nismo pomislili, da je knjižni jezik resda 'naddstavba', vendar pa nima temeljev v zraku. Ne smemo pozabiti, da ima ta 'naddialekt' korenine v domači zemlji, čeprav mu koreninice lahko srkajo sokove tudi zunaj meja.

Današnja pravopisna in slovniška pravila so prezapletena in preozkosrčna, slovensko pisanje je treba sprostiti nepotrebnih vezi. Vse lepo, če veš ločiti med *sam sebe* in *samega sebe*, če znaš po nekih zapletenih pravilih postavljati nedoločniški predmet ob zanikanem povedku zdaj v roditeljski, zdaj v tožilnik, vendar obdrži modrost zase in ne predpisuj je drugim! Celo za slavno Uršo Plut je veliko vprašanje, ali je res tako nespodobna, kakor je razvpita. S takimi

in podobnimi utesnitvami smo prišli tako daleč, da ga danes ni pisca na vesoljnem Slovenskem, ki bi mu korektor ne mogel popravljati: ko se ogneš Scili, pač zapadeš Karibdi.

Če pravim, da je treba pisanje sprostiti, nikakor ne mislim, da bi morali sankcionirati vse barbarizme in odpreti vrata anarhiji. Najti je treba pravo mero! Še zmerom ne bomo dovoljevali germanizmov, kakor n. pr. *švasati*, *žnidar*, *žiher*, pa tudi ne cvetk: *častna reč*, *nima veze*, *zalagati se po tem vprašanju* in podobno. Če že po eni strani sprostimo besedišče, moramo po drugi strani nategniti vajeti, ko gre za slog. Ogibati se je nepotrebnega tujčevanja, uporabljati domača rekla in slovensko vezavo, razvezati težke glagolniške sklope in kopice roditeljskih. Prizadevajmo si za okretno, če že ne elegantno izražanje, pilimo skrbno in ne dajajmo spisov neizdelanih v tisk, prizadevajmo si za najbolj ustrezen izraz, da z njim res, zadenemo žeblico na glavico! Naš časnikarski, pa tudi znanstveni in celo leposlovni slog je le prečesto poln anakolutov, nedokončanih stavkov in neizpeljanih misli. Francoski znanstvenik bi si s čim takim sploh ne upal stopiti pred javnost. Neki natančno določen minimum zahtev mora ostati tudi po sprostitvi besedišča in tega bi moral vsak naš inteligent upoštevati, na pamet znati, sicer naj bi se ne lotil pisanja!

Tudi po naših šolah bi moralo biti brez primere več vaj za okretno izražanje. Prav, če od časa do časa malo urimo duha z analiziranjem, vendar pri nas gonimo analizo, kakor da je sama sebi namen. To namreč k lepemu slogu ne prispeva dosti več kakor ekserciranje na kasarniškem dvorišču k zmagi v atomski vojni.

Bruno Hartman

JEZIK V GLEDALIŠČU

Ena najimenitnejših sestavin dramskega gledališča je govor. Dramatik oživlja like, ki v medsebojnih odnosih in dejanjih gradijo dramsko idejo v pretežni večini z govorno besedo, pa naj se dandanes nekatere skrajno avantgardistične smeri še tako trudijo, da bi jo kolikor mogoče razvrednotile. Iz besed, ki jih govorijo posamezne osebe, se kaže njihovo doživljanje in mišljenje, to pa jih sili k akcijam.

Zaradi tolikšne dramske funkcionalnosti so v gledališču vedno posvečali govoru posebno pažnjo, in to ne samo v tehničnointerpretacijskem pogledu, kar se veže na določena gledališko-slogovna obdobja in igralske šole, marveč govoru, ki je živa zvočna podoba literarnega jezika, kakršen se je izoblikoval skozi stoletja z zakonitostmi izgovarjave in kulturno-historičnimi izvornimi prvinami.

To raznoterost jezika je globokoumno in lepo objasnili Oton Župančič v Pismu o slovenščini na odru:

»... jezik ni samo vnanja fonetika. Če bi bil jezik gol mehanizem, bi najpopolneje govoril navit aparat, kakor na Kitajskem najbolje molijo mlini. Jezik je čustvo, misel, hrepenenje, ritem, ki se zaganja iz sedanjosti v bodočnost. Vse, kar si, ves ti, s svojo osebno in svojo narodno preteklostjo.«

Od spoznanja, ki ga je Župančič pred dobrimi tridesetimi leti sredi dela za slovensko gledališče tako lepo formuliral, smo Slovenci prehodili precejšnjo

pot do ustreznega odrskega jezika. Če ga primerjamo z rastjo drugih odrskih jezikov, se nam pokaže kot veren odsev kulturno-političnih in zgodovinskih gibal našega narodnega razvoja. V času, ko so Francozi, Angleži, Španci imeli za seboj bogato gledališko kulturo in v fevdalnem redu izbrušen literarni in odrski jezik, smo Slovenci komajda pod kraj osemnajstega stoletja z Linhartom dospeli do posvetne dramatike, ki se je manifestirala z živo govorico spodnje gorenjsčine oziroma ljubljansčine, ne pa z literarnim jezikom, ki je mukoma nihal v različne smeri. Kasneje je bil slovenski odrski jezik natančen posnetek jezikovnih in ortoepičnih prizadevanj naših jezikoslovcev (spomnimo se samo Jurčič-Levstikovega Tugomera), tudi z nesrečnim eljkanjem vred, dokler se ni Župančič pošteno lotil velike čistke. Koliko vrednega je Župančič vse naredil za slovenski odrski jezik, bo razvidno do kraja šele tedaj, ko bo kdo ocenil vse njegovo gledališko delo, originalno in prevodno, pa tudi preštudiral, kako je prevode drugih pilil in jim krojil čedno odrsko oblačilo, kako je dan za dnem popravljajl igralcem izgovor in se trudil za čimlepši izgovor slovenskega knjižnega jezika.

Dandanes je, kar se ortoepije tiče, stvar preprosta: predpisujejo jo SP in nova dognanja fonetične znanosti.

Vendar si idealen izgovor slovenskega knjižnega jezika lahko samo mislimo, zakaj govorci vnašajo vanj jezikovne posebnosti, ki jim jih je dalo njihovo domače narečje. Ljubljanska AIU te posebnosti med svojimi študenti kar se dá odpravlja, trenutno stanje v slovenskih gledališčih pa je tako, da jezikovna izenačenost še ni dosežena. Naj navedem za primer mariborsko gledališče:

Pri moških je 71 % igralcev s štajerskega jezikovnega področja, 29 % pa s področij osrednjih narečij; pri ženskah je 75 % Ljubljančank, druge so ali Štajerke ali Primorke. Močna narečnost se kaže pri posameznikih z vsakega narečnega področja.

Tolikokrat povedana misel, da bodi gledališče hram najlepše slovenske besede, slej ko prej velja. V ortoepičnih pravilih kar se dá natančna, igralško bogato podana, se more in bi se morala do popolnosti povzdigniti predvsem v uprizoritvah Cankarjeve dramatike, pa tudi v Župančičevih prevodih Shakespeara. Iz tega sledi, da je za žlahtno odrsko slovenščino poleg igralčeve govorne in interpretacijske popolnosti potrebno tudi jezikovno popolno besedilo. Tega pa v gledališčih nimajo vedno na voljo. Kjer skrbi zanj lektor, je stvar še v redu, čeprav se nemalokrat obregnejo ob njegovo delo ljudje z drugačnim pojmovanjem slovenščine. Huje je, če gledališka družina nekritično prevzame jezikovno nevredno ali slabo prečiščeno besedilo. Na odru ne bo zazvenelo, pa čeprav bodo igralci upoštevali vsa pravorečna pravila in se ne vem kako sijajno igralško izpovedovali.

Za vrhunski slovenski odrski jezik si moramo še vnaprej prizadevati in se vzgledovati glede na njegovo rabo ob dognanih svetovnih jezikih. O njegovi vlogi, namenu in podobi med jezikoslovci ni bistveno nasprotujočih si mnenj.

Pri praktični gledališki rabi pa se ne moremo zadovoljevati samo z vrhunskim odrskim jezikom. Narava gledaliških del je različna, zato je bo na odru včasih nujna profana govorica (zlasti izza naturalističnih časov sèm v miljejskih dramah), če že ne kar narečje.

Tako imenovani pogovorni jezik je že dalj časa kamen spotike ne samo med jezikoslovci, marveč tudi med gledališkimi praktiki. Nedorečena dosedanja navodila v SP in Pravorečju so pustila odprto celo vrsto vprašanj. Poskusi raznih strokovnjakov, ki se ukvarjajo z odrskim jezikom, so pokazali, da je

mnenj toliko, kolikor je bilo poskusov. Prav bi bilo, če bi morda sedanje slavistično posvetovanje prignalo to reč vsaj tako daleč, da bi se zedinili za osnovna določila, če se že o podrobnostih ne bo mogoče. Težava s pogovornim jezikom je namreč ta, da ga v resnici govore skorajda v vsakem kraju drugače. (Naj na tem mestu opozorim, da bi kazalo pretresti formulacijo, da je pogovorni jezik »neprisiljena govorica izobražencev«.) Če ga hočemo torej uzakoniti za javno rabo, potem moramo uzakoniti celo vrsto pogovornih jezikov. Tu pa bi se znašil v pravi kolobociji, ki bi jo razen gledališča mešali še radio, film in televizija. Zame je jasno samo to, da se mora pogovorni jezik približati živemu jeziku glede na besedišče in strukturo. Če terja gledališko delo še bolj profan jezik, je treba pač poskrbeti za primerno dozo narečja (v besednjaku, fonetiki, akcentu in navsezadnje tudi v redukciji). Tako delajo Nemci na odru, v filmu in na televiziji, tako delajo Francozi in Angleži. Zakaj bi ravno mi stvari komplicirali in se oblagali še z dodatnimi shemami in zakoni?

V zvezi s pogovornim jezikom bi se dalo povedati še marsikaj zanimivega glede na maloštevilnost Slovencev in dialektično mnogoterost slovenskega jezika, pa tudi o igralcih, igralskih zborih kot celotah in o problemih, ki z njimi nastajajo.

Na odru uporabljamo tudi narečje, a skorajda samo v komediji. Tako so na primer v ljubljanski Drami igrali Primorske zdrahe in Botra Andraža, v Mariboru Či zoveš hujdiča in v Celju Dunda Maroja.

Igranje v narečju je še bolj zapletena reč kot igranje v pogovornem jeziku. Iz lastne izkušnje vem, da še takšni napor ne rodi kaj prida sadov. Pa tudi ni čudno: kako naj peščica slovenskih igralcev obvlada posebnosti vrste slovenskih narečij. Uprizoritve v narečju se le redko posrečijo; največkrat je v njih čutiti prisiljenost, ki skvari še tako dobro igranje.

To so tri oblike slovenske odrske govorice. Namenoma sem iz razpravljanja izločil vse tisto, kar bi cel problem še bolj zavozlalo: sodobno interpretacijo slovenskega odrskega jezika pa različne poglede na odrski jezik od purističnih in pretirano togih do tistih, ki imajo zanj zgolj kosmata ušesa. Pač pa bi bilo treba spregovoriti o neki važni stvari, ki se navezuje na slovenski odrski jezik, namreč o problemih jezika v radiu, v filmu in na televiziji. V te tehnične posrednike je nemogoče mehanično prenašati izkušnje in obrazce odrskega jezika. Ta bi še najbolj ustrezal v slušni igri: pri konferansi, pri intervjujih pa je zadeva že bolj zavita. Tudi filmska govorica se razločuje od odrskega jezika. Prej se nagiba k odrskemu pogovornemu jeziku kakor zbornemu govoru.

Te posebnosti morajo jezikovni priročniki upoštevati, če hočejo hoditi vstric s časom. Nobenega dvoma ni, da so se vsi ti »jezik«, če jih že hočemo tako poimenovati, vendarle razvili iz odrskega jezika.

A povrnimo se h gledališču in njega skrbi za pravilen in lep odrski jezik. Kolikor mi je znano, imajo vsa slovenska poklicna gledališča — z izjemo celjskega — lektorja za slovenščino. Njegova naloga je, da jezikovno obdela besedilo, ki ga gledališče namerava uprizoriti, pri čemer se često dogodi, da iz spoštovanja do avtorjeve originalnosti ne sme posegati v jezik novega slovenskega dramskega dela, ki je ravno na sporedu, čeprav bi lektorjev poseg pošteno potreboval. Z igralci nato obdela besedilo po vseh pravilih pravorečja, razen tega pa pazi na logično in estetsko interpretacijo stavkov in pasaj, pri čemer se dostikrat sreča njegovo delo z režiserjevim.

Delo lektorjev v gledališčih je nadvse koristno, posebno še, če pomislimo na poslanstvo z gledaliških desk govorjene besede v pogledu jezikovne kulture.

Rad pa bi povedal še nekaj besed o mikanju jezika v amaterskem in mladinskem gledališču. Vsakoletne okrajne in republiške revije amaterskih odrov so pokazale, da se je v zadnjih nekaj letih zelo izboljšala jezikovna plat predstav. Več kot zanimivo je morda to, da pri tem vodijo amaterski odri na Štajerskem. Kritični razgovori z režiserji in igralci skupin, ki ob takih priložnostih nastopajo, se vedno dotikajo tudi jezika. Tako se je v kratkem času med slovenskimi gledališkimi amaterji vzbudilo dokaj ostro občutje za jezikovno dognanost predstav. Tu in tam res še zaškriplje, a vzrok ni toliko v tem, da bi bili amaterji površni ali brezbrizni do jezika, le človeka nimajo pri roki, ki bi jim pomagal. Kulturnovzgojno vlogo mladinskega gledališča smo začeli bolje umevati šele pred kratkim, zato bomo mladini in gledališču odmerili več pozornosti kot doslej. Za jezikovno kulturo mladega rodu se bo dalo v mladinskih dramskih kroških in igralskih skupinah dosti storiti. Na tem področju imajo slavisti polne roke dela.

Pokazati sem hotel na vrsto jezikovnih problemov, ki preraščajo ekvir odrskega jezika, čeprav iz njega izhajajo, in s tem poudariti, da sta jezikovna znanost in estetika tudi v dobi vse večje mehanizacije zelo važni za omiko sodobnega človeka.

Ocene in poročila

DELEŽ SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI PRI POUKU JUGOSLOVANSKIH KNJIŽEVNOSTI NA NESLOVENSkih ŠOLAH II. STOPNJE

Pri organizaciji učnih programov za jugoslovanske srednje šole se je po osvoboditvi uveljavljala velika volja in potreba po medsebojnem spoznavanju in zbliževanju naših narodov in kultur. Posebno je to prišlo do izraza pri materinščini, ki zajema zgodovino književnosti narodov Jugoslavije. Kakšna in kolikšna razlika je nastala po osvoboditvi v tem pogledu v primerjavi s predvojnimi stanjem, bomo najlaže in najbolje spoznali, če vzamemo v roke nekaj predvojnih in povojna berila za srednje šole srbohrvaškega jezikovnega področja, ki nas tu v prvi vrsti zanima. Nekaj najboljših predvojnih srednješolskih beril sta za hrvaško področje pripravila Vladimir Nazor in Antun Barac. V njuni Čitanki za III. razred srednjih i njima sličnih škola, Zagreb 1934, naletimo na četvero slovenskih imen: Gregorčiča s troje značilnimi pesmimi, Aškercu z nepomembno pesmijo, Cankarja z Desetico in Župančiča s pesmijo V gozdu in dvema kiticama Pesmi mladine. V Čitanki hrvatskosrbskog jezika za IV. razred srednjih i njima sličnih škola, Zagreb 1935², sta omenjena sestavljajca gornji četvorici pridružila še Gangla, Medveda in Prešerna. Da je izbor bogat, ne bi mogli trditi, še bolj pa je očitno, da je nesistematičen in nepretehtan. Že kar drastično sliko pa nudi Čitanka za IV. razred srednjih škola u Bosni i Hercegovini (priredil Milan Čuković, Sarajevo 1921), kjer je slovenska književnost zastopana z Aškerčevim potopisnim odlomkom in z Vodnikovo pesmijo Na moje rojake. Tak izbor zgovorno pojasnjuje sestavek Aleksandra Beliča, »Slovenci prema Srbima i Hrvatima«, ki je objavljen v berilu in kjer nam priznani lingvist in dialektolog pojasnjuje, da je slovenščina dialekt in del srbohrvaškega jezika, ki se bo v perspektivi zli s knjižno stokavščino... Integralistične težnje stare Jugoslavije so torej kaj kmalu prodrle tudi v srednješolske učbenike.

Kolikšnega poleta, širokosrčnosti, pa tudi sistematičnosti in načrtnosti so bili prva leta po osvoboditvi zmožni sestavljajci beril jugoslovanskih književnosti za naše srednje šole, nam lepo ilustrira Zaninovičeva Čitanka za nižje razrede srednjih šol in višje razrede sedemletk (Zagreb 1947⁴). V njej predstavljajo slovensko književnost: Gregorčič, Aškerc, Cankar, Župančič, Seliškar, Kranjec, Kajuh in Bor skupaj s

16 pesmimi ali odlomki iz proze. Župančič je v tem berilu po številu pesmi na drugem mestu, takoj za VI. Nazorjem, najpopularnejšim hrvaškim pesnikom. S kolikšno mero odgovornosti je sestavljalec Zaninović pripravljal to in ostala berila, je razvidno po tem, da je k sodelovanju pritegnil strokovnjake iz posameznih področij naših književnosti. Tako sta mu pri sestavi berila za 7. razred gimnazij (Zagreb, 1947) pomagala Boris Merhar s sestavkom o Župančiču in Viktor Smolej, ki je sodeloval tudi pri izboru pesmi. Tako je nastalo eno najpopolnejših beril naših književnosti, ki kar se dá lepo predstavlja slovensko književnost in kjer je Župančič zastopan s 16 v izvirniku tiskanimi pesmimi, Cankar z eno pesmijo in sedmimi proznimi odlomki na 27 straneh, vse v slovenščini, M. Kranjec s tremi odlomki, Bor in Kajuh imata pa vsak po štiri pesmi v izvirniku. V berilu, kjer je Župančič zastopan s 16 pesmimi, je Nazorjevih samo 14, Krleževih pa 11. Takoj nam je jasno, da je sestavljalca pri delu vodilo zares samo načelo kvalitete. Razen tega se njegova berila odlikujejo tudi po drugih lastnostih; za nas je n. pr. važno to, da je slovensko besedilo vedno tolmačeno.

Seveda je taka, rekli bi idealna oblika berila iz jugoslovanskih književnosti za srednje šole z leti spreminjala obseg in vsebino. Zaradi redukcije programov, ki je nastopila spričo zmanjšane števila učnih ur materinščine, je moralo priti tudi do krajšanja slovenskega deleža v berilih.

Programi in berila, ki so se uporabljala na srednjih šolah srbohrvaškega jezikovnega področja v zadnjih osmih letih, zajemajo naslednje slovenske pesnike in pisatelje: Trubarja, Vodnika, Prešerna, Levstika, Gregorčiča, Kersnika, Tavčarja, Aškerc, Cankarja, Župančiča in Prežihovega Voranca. Samo imensko pa se v hrvaških čitankah omenjajo še Linhart, Zois, Stritar in Jurčič, v srbskih pa Kette, Murn, Kosovel, M. Kranjec in Kajuh, ker so po njihovem programu predpisani, medtem pa ne govore o protestantizmu, Kersniku in Tavčarju kakor tudi ne o dobi zapiskov in Brižinskih spomenikih. Te omenja le Stošičeva Čitanka za V. razred gimnazije (Sarajevo 1955), kjer se lahko poučimo, da so Brižinski spomeniki nastali okoli l. 1000 in da so pisani v panonski redakciji stosl. jezika. Brižinske spomenike omenja tudi Nikolićeva Čitanka za VI. razred gimn. (Zagreb 1958); ta ponatiskuje odgovarjajoči odlomek iz Barčeve Jugoslavenske književnosti. V ostalih berilih o Brižinskih spomenikih in dobi zapiskov ni govora. Za srbske čitanke je sploh značilno, da posvečajo več pozornosti novejši književnosti.

Vendar so že tudi ta berila, ki so bila v rabi zadnjih osem let, postala spričo reduciranih programov preobsežna. Kajti najnovejši program jugoslovanskih književnosti za drugostopenjske šole Ljudske republike Hrvatske predpisuje naslednje slovenske pesnike in pisatelje, katerih dela je treba, kot je rečeno v programu, predstaviti dijaku v originalu in prevodu. To so: Prešeren, Gregorčič, Aškerc, Kersnik, Cankar, Župančič, Prežihov Voranc, M. Kranjec, Bor in J. Vidmar. Torej so iz programa izpadli Trubar, Vodnik, Levstik in Tavčar. Medtem pa program za Ljudsko republiko Srbijo začenja slovenski delež z Vodnikom in Prešernom ter ga nadaljuje z Aškercem, Cankarjem, Župančičem, Kosovelom, Prežihovim Vorancem, M. Kranjcem in Kajuhom, to se pravi spet brez Levstika, Kersnika, Tavčarja ... Tudi obseg del posameznih pesnikov in pisateljev ni ostal nespremenjen. Medtem ko so prej vsa berila posredovala celotni Prešernov Sonetni venec in zraven še vrsto drugih pesmi, je v zadnjem Nikolićevem Pregledu književnosti s primerima, za VI. razred gimnazija, Zagreb 1958, Sonetni venec zreduciran na pet sonetov, pa tudi sicer je število njegovih pesmi zmanjšano. Podobno je seveda z drugimi pesniki in pisatelji oziroma berili.

Kar se tiče organizacije samih beril, je treba potrditi, da so v večini primerov razmeroma skrbno pripravljena. Slovenske pesmi so natisnjene v izvirniku, včasih je poleg njih prevod, redko le sam prevod, poleg tega pa so opremljene še s tolmačem besedila. V hrvaških izdajah beril so tudi slovenski prozni teksti objavljeni v izvirniku in opremljeni s tolmačem, včasih celo s prevodom. V Zanoljevi Čitanki za VII. razred gimnazij, Zagreb 1953, je n. pr. poleg izvirnega prvega poglavja Visoške kronike pod črto objavljen tudi prevod. Vsaj en tak primer v vsakem berilu ima lahko tudi veliko praktično vrednost. V srbskih izdajah beril so le pesmi objavljene v slovenščini, prozna besedila pa izključno samo v prevodu. Skrbno so pripravljene tudi makedonske izdaje beril v redakciji Kruma Toševa, kjer so slovenski tiskane pesmi prevedene v prozo, prozni odlomki pa tiskani samo v prevodu. Jasno je, da spričo številnih sestavljalcev ni zapaziti enotnega kriterija, ki bi se kazal pri izboru slovenskih del. Tako se tudi izbor samih imen v programih različnih republik ne

sklada. Na tem mestu ne bi bilo koristno diskutirati o smiselnosti in upravičenosti sedanjega sestava, koristneje bi bilo poiskati način, na osnovi katerega bi stalna skupina slovenskih slavistov svetovala pri izboru slovenskega deleža tako v učnih programih kot v berilih naših republik. To bi se dalo le preko SD.

Izbor pesmi in proznih odlomkov je v sedanjih berilih precej stereotipen. Nesmotno se namreč ponavljajo nekatere pesmi ali odlomki, ki jih dijak sreča že v ljudskošolskih berilih. Kar pa zadeva kakovost, je izbor običajno zadovoljiv, iz Prešerna v zadnjih izdajah beril že preveč skrajšan (Nikolić), lepo pa je v srbski izdaji berila za VIII. razred gimnazij (Beograd 1956, urednik Vučenov in Dimi-trijević) predstavljen Župančič, saj je med enajstimi pesmimi objavljena celotna Duma v izvirniku in prevodu.

Kljub takim izjemam pa v berilih niso dane velike možnosti za spoznavanje naših literarnih del in avtorjev, kar pa je navsezadnje razumljivo. Predavatelji imajo poleg beril na razpolago še razne priročne šolske knjižice, ki jih v Zagrebu izdaja Školska knjiga, v Sarajevu in Beogradu pa odgovarjajoče ustanove. Tam so že bile objavljene brošure z majhnim izborom in sestavkom o Aškercu, Cankarju, Župančiču, Prežihovem Vorancu, Kersniku in drugih. Praktično zelo uporabna je Legiševa Antologija slovenačke poezije, Novi Sad 1950, s spremno besedo in jezikovnim komentarjem, ki je pa žal vse premalo razširjena. Tako se nekateri profesorji književnosti iz predvojnih generacij še dandanes zadovoljujejo z zanikrnim Ilesičevim Cviječem slovenskog pjesništva iz leta 1906.

Podatki o pisateljih in pesnikih so v berilih skromni, kot je to že navada, oznake pa dostikrat tudi primitivno naivne priredbe starih priročnikov, okrašene z nekaterimi sodobnimi frazami. Nekaj beril pa ima za slovenske pesnike in pisatelje tehtne in zgoščene oznake izpod peresa Borisa Zihlerla ter nekaterih drugih slovenskih strokovnjakov.

Čeprav se očituje skrb za izvirna besedila, ki so običajno akcentuirana, nalepimo prav v zadnjem času na berila, ki so v jezikovnem pogledu manj skrbno pripravljena (n. pr. v omenjenem Nikolićevem Pregledu iz l. 1958 nalepimo na Linhardta, vprašanja v Prešernovi pesmi Pevcu pa se glase: Gdo zna..., gdo ve..., gdo uči... itd.)

Vemo pa, da so berila, priročniki in predpisani programi sami ob sebi zgolj mrtvo gradivo, ki zaživi šele s predavateljevim posredovanjem. Kakšen je tedaj dejanski pouk slovenske književnosti na srednjih šolah srbohrvaškega jezikovnega področja, najjasneje in najbolj pravično kaže anonimna anketa, ki je zajela 32 srednjih šol in ki so v njej sodelovali večinoma dijaki-absolventi, deloma pa tudi nekateri profesorji. Anketa je povpraševala po kraju in vrsti srednje šole, mestu fakultete, ki jo je profesor književnosti absolvirал, profesorjevi in dijakovi generaciji, slovenskih pesnikih in pisateljih, ki so se jih v šoli učili, načinu dela glede na jezik in po individualnih pripombah anketirancev. Dala je sledeče rezultate:

1. Izmed slovenskih pesnikov in pisateljev so dijakom najboljše predstavljeni Prešeren (96 % dijakov ga je navedlo), Cankar (95,5), in Župančič (92,8). Na osnovi tega lahko trdimo, da je ta trojica splošno obravnavana po srednjih šolah.

2. Sorazmerno zadovoljivo so zastopani še Aškerc (60 %), Levstik in Gregorčič (54,4 %).

3. Nezadovoljivo se obravnavajo važna imena, ki so zastopana z manj kot 50 %: Trubar (27,6), Vodnik (44,8), Kersnik (28,8), Tavčar (16,2) in Prežihov Voranc (48,8).

4. Z manj kot 20 % so zastopani avtorji, ki bodisi ne spadajo v program ali pa so iz najnovejše književnosti: pismenstvo, Jenko, Jurčič, Kranjec, Seliškar, Kajuh, Bor (6,4—3,2 %). Avtorje, ki niso v programu, obravnavajo skoraj izključno le profesorji, ki so izšli iz zagrebskega seminarja, absolventi beograjskega slavističnega seminarja pa posvečajo večjo pozornost Ketteju, Murnu in Kajuhu, ki so pa, kot rečeno, v programu za LR Srbijo, za LR Hrvatsko pa niso.

5. Avtorje, ki bi po programu morali biti obravnavani, pa so zastopani z manj kot 50 %, moramo šteti za nezadovoljivo predstavljene. To so: Prežihov Voranc (48,6 %), Kersnik (28,8), Trubar (27,6), Kranjec (9,6), Bor (3,2) in Vidmar (0 %). Vendar sta zadnja dva predpisana šele v najnovejšem programu za LR Hrvatsko.

6. Vrstni red, v kakršnem so anketiranci navajali imena, kaže, da sta Prešeren in Cankar najboljše predstavljena, saj je velika večina anketirancev, ki so pisatelje navajali po spominu in ne po časovnem redu, najprej navajala Prešerna, za njim pa Cankarja, nato se zvrste Župančič, Gregorčič, Aškerc, Levstik, Vodnik, Prežihov Voranc in ostali.

7. Prav način navajanja imen (le manjši del anketirancev, to je 27 %, je namreč našteval avtorje po razvojnem načelu) po svoje dokazuje, da dijaki niso dobili trdne razvojne podobe slovenskega slovstva, niti nimajo predstave o slovenski književnosti kot celoti, ker v veliki večini niso osvojili načela razvojnosti. Tako se pojavi vprašanje, kako jim je slovenska književnost posredovana.

8. Slovenska književnost se praviloma podaja kot tretja, za srbsko oziroma hrvaško (tako tudi v vseh berilih) deloma kot razvojno samostojna književnost (v Zagrebu izšolani slavisti) ali pa kot književnost narodov Jugoslavije, to pomeni, kot del jugoslovanske književnosti (beograjska in sarajevska šola). Prvi na splošno tudi dodajo pregled dob in družbenopolitičnih razmer v Sloveniji, drugi pa večidel samo individualne avtorje, v čemer nas potrjuje tudi v anketi uporabljeni način navajanja pisateljev. Kakšno predstavo imajo dijaki o slovenski književnosti kot celoti oziroma o njeni obsežnosti, nam pojasnjuje pripomba večine anketirancev, ne glede na to, kakšen odgovor so dali, da jim je bila predstavljena sorazmerno z ostalimi jugoslovanskimi književnostmi.

9. Pri pregledu beril smo videli, da so slovenske pesmi v njih tiskane v izvirniku. In kako je v uporabo teh tekstov v praksi? — Povojni absolventi zagrebške slovenistične katedre z dijaki in dijakom zares v veliki večini bero pesmi v izvirniku, kot je razvidno iz ankete. Profesorji pa, ki so diplomirali na beograjski slavistiki ali v Sarajevu ter nasploh predvorno izšolani profesorji književnosti, ki niso imeli priložnosti obiskovati slovenski lektorat, slovenskih tekstov v berilih ne izkoriščajo, in dijakom so slovenske pesmi prebrane le tedaj, če je v oddelku kdo, ki zna slovenski, kar pa se prav redko pripeti.

10. Rezultati ankete kažejo, da se vse premalo obravnava književnost od moderne do danes. V tem pogledu tudi programi niso neoporečni, vendar so najnovejši izpopolnjeni, tako da za Hrvaško predpisujejo M. Kranjca, Bora in Vidmarja, a so morali izpusti Trubar, Levstik in Tavčar, srbski je pa že prej predpisoval Kosovela, Kranjca in Kajuha, toda brez pismenstva in protestantske književnosti.

11. Kar zadeva obseg obdelanega gradiva iz predpisane snovi, opazimo nekatere bistvene razlike med profesorji književnosti predvojnih in povojnih generacij. Predvojni se natanko držijo programa in ga izpolnijo do moderne. Povojni v Zagrebu diplomirani profesorji književnosti pa so svobodnejši in program razširjajo in dopolnjujejo ter se tudi sorazmerno več ukvarjajo s književnostjo po moderni, kar predvojne generacije praviloma opuščajo, čeprav je snov predpisana. Pripombe dijakov, da je bil njihov profesor posebej zavzet za slovensko književnost (za Župančiča, Prešerna, Cankarja ali Prežihovega Voranca) in da so se morali učiti pesmi celo na pamet in v izvirniku, se skoraj izključno nanašajo na profesorje književnosti, ki so po vojni diplomirali v Zagrebu.

Vendar pa se s temi zadnjimi ne smemo varati, kajti zaradi maloštevilnosti (predstavljajo le 3,2 %) so za zdaj še vedno bolj ali manj častne izjeme in zgoraj navedenih podatkov iz ankete ne morejo spremeniti. Jasno pa nam kažejo, v kateri smeri je treba iskati rešitev za izboljšavo obstoječega stanja.

Treba je priznati, da je bil program, ki je bil do nedavna predpisan za LR Hrvatsko, kar se tiče slovenskega deleža dovolj obsežen za neslovenske srednje šole in ga zaradi znanih težav ni mogoče razširjati, saj se je moral celo skrajšati. Da se pa niti ta, kljub vsemu le skromni program ni izvajal, ni treba iskati vzrokov v kaki nacionalni ozkosrčnosti, ampak so tu preprostejši opravičljivi in še več neopravičljivi razlogov.

S stanjem, kakršno je praktično po šolah, nikakor ne moremo biti zadovoljni, saj samo troje imen in v manjšem delu še drugih dvoje ne predstavlja slovenskega slovstva. Resne objektivne ovire pri izvajanju programa so: pomanjkanje časa, natrpanost programa v predmetu materinščine, v manjši meri pa tudi pomanjkanje predmetne literature, ki je dostopna le v večjih mestih.

Subjektivni vzroki pa so: v prvi vrsti neoseben profesorjev odnos do slovenskega gradiva; ta izhaja iz nepoznavanja slovenskega slovstva, kar je pa zopet v najtesnejši zvezi z neznanjem in nepoznavanjem jezika, v manjši meri pa spet s pomanjkanjem strokovne literature. Večina danes aktivnih profesorjev književnosti v Srbiji, Bosni in Hercegovini, Črni gori in Makedoniji, deloma pa tudi na Hrvaškem ob svojem visokošolskem študiju slovenske književnosti ni študirala. Med našimi fakultetami je glede študija zgodovine slovenske književnosti edina izjema zagrebška, ki ima že vrsto let po osvoboditvi normalno urejen študij zgodovine slovenskega slovstva, pa tudi že pred vojno je poleg neobveznih Ilešičevih predavanj

Antun Barac od časa do časa posredoval izbrana poglavja iz zgodovine slovenske književnosti. V zadnjih letih so se zagrebški v tem pogledu pridružile še novosadska in zadrška ter skopska slavistika, kjer je pa število študentov v primerjavi z ostalimi fakultetami vendarle manjše. Na najmočnejši filozofski fakulteti v državi je stanje glede zgodovine slovenske književnosti in tečaja slovenskega jezika neurejeno, podobno je tudi v Sarajevu. Čeprav se tu od časa do časa morda predava zgodovina slovenske književnosti, vendarle manjka poglobljeni moment. To pa je osebni znanstveni in pedagoško-emocionalni odnos predavatelja do gradiva in predmeta. Ta odnos mora univerzitetni učitelj vzbuditi ali prenesti na slušatelje. Sredstvo za to je pač delo v seminarju in posledice takega dela so se pokazale na absolventih zagrebškega slovenističnega seminarja, kar anketa očitno kaže. Zato je v prvi vrsti potrebno, da na naših fakultetah predavajo zgodovino slovenske književnosti učitelji, ki so z njo pedagoško-emocionalno in znanstveno povezani.

Za uspešno delo v seminarju slovenske književnosti pa je važen pogoj znanje ali vsaj delno znanje jezika. Neznanje slovenščine je namreč drugi važni subjektivni moment, ki preprečuje ali vsaj zavira delo. Profesor jugoslovanskih književnosti bi nujno moral absolvirati tečaj slovenskega jezika, da bi mogel uspešno poučevati in dijakom posredovati slovenske tekste iz berila in slovensko književnost sploh. Akcentuirano besedilo še zdaleč ni dovolj, to je le pomoček tistemu, ki pozna osnovna načela slovenske pisave in izgovarjave, ki vsaj v osnovi pozna strukturo našega jezika.

Tako se tu ponovno pojavlja vprašanje slovenskih lektoratov, ki je zelo slabo rešeno, saj se več kot polovica jugoslovanskih absolventov jugoslovanskih književnosti ne spozna s slovenščino, ker za to za časa študija ni imela možnosti. Lahko rečemo, da so bila do sedaj zasedena lektorska mesta za slovenščino zgolj slučajno, po osebnih težnjah in potrebah posameznikov. In vendar bi glede slovenskih lektoratov in predavateljskih mest za zgodovino slovenske književnosti na naših fakultetah morala vladati smiselna koordinacija, ki bi bila v rokah Slovanskega inštituta in Slavističnega društva v Ljubljani. Za sedaj so morda celo važnejša lektorska kot učiteljska mesta. Poglejmo samo, kako načrtno in uspešno rešujejo to vprašanje Makedonci in koliko so dosegli, čeprav so pred desetletjem začeli z nič. Nujno je potrebna načrtnost in koordinacija dela slovenskih lektorjev, njihovih delovnih metod, programov in literature ter sploh njihovih delovnih pogojev. Eno leto, kolikor imajo lektorji slovenščine na razpolago, jim daje malo možnosti, da bi dosegali večje upehe, in često se je treba zadovoljiti z minimalnimi. Težave so celo z učbeniki. Nimamo slovnice knjižnega jezika, ki bi služila neslovenskemu študentu slavistike; še občutnejše in tudi dosti bolj kvarno pa je pomanjkanje slovensko-srbohrvaškega slovarja, ker od dela odbija mnoge, ki se sprva vneto lotijo jezika in branja, pa ne pridejo preko prvega teksta in začetniških težav zaradi nekaj stotin besedi, ki jih brez slovarja ni moč razumeti. To tudi zelo otežkoča lektorjevo delo. Pomanjkanje slovarja je torej izredno pereče, saj zavira vsako nadaljnje učenje in samostojno branje slovenskih književnih del.

Ko že govorimo o delu lektorjev slovenščine, bi rad dodal še naslednje. Vsi vemo, da je slovenščina jezik majhne praktične veljave bodisi v jugoslovanskem, še bolj pa seveda v svetovnem merilu in ga s te strani ni mogoče primerjati z jeziki velikih narodov. Zato v primerjavi z lektorji velikih jezikov tudi ni zavidan vred en položaj lektorja slovenščine. In prav zato je toliko težje prezreti dejstvo, kako in koliko za svoje lektorje skrbje veliki narodi, pa naj bodo to Angleži, Francozi ali pa Nemci, ki se jim ni bati za svoj jezik. Pošiljajo jih po svetu na velike in majhne, nove in stare fakultete. Tuje lektorje svojega jezika, in ne samo lektorje, tudi srednješolske profesorje vabijo na jezikovne tečaje (Grenoble, Leedh, Piran) in jih povezujejo z matico. Z drugimi besedami povedano, velika je njihova skrb in moralna podpora, ki jo nudijo s koordinacijo in tudi z materialnimi sredstvi učiteljem svojega jezika. In sedaj se vprašajmo, kako je z lektorji slovenščine. Doslej ni bilo med njimi ne enega strokovnega razgovora, kakor tudi ne med predavatelji zgodovine slovenske književnosti na naših fakultetah. Posledice tega, da ni čutiti organizacijske in delovne povezave med njimi, se kažejo v omalovaževanju našega dela in predmeta, kar bo sčasoma dajalo vse bolj porazne rezultate. S čvrsto koordinacijo pa bi se položaj izboljšal v delovnem in moralnem pogledu, ker bi dobil nekako samostojno organizacijsko oporo. Taka koordinacija bo po mojem toliko bolj nujna in potrebna, ker lektorji in predavatelji slovenščine kmalu ne bodo izhajali samo iz ljubljanskega, slovenskega, to je matičnega seminarja in morda tudi ne bodo

sámi Slovenci. Na priújuóí sestánek je bila povabljena lektorica slovenúúine v Skopju, ki ni útudírala v Ljubljani, niti ni slovenistka, torej je povezava zánjo toliko váznejša in ji bo pri delu v vsakem pogledu dobrodoúla, hkrati pa je to prvi znak bodoúe prepotrebne koordinacije.

Zaradi vsega tega se mi zdi nújno, da na tem mestu razmislimo o náúinu in oblikah koordinacije. Ni dvoma, da sta Slavistiúno druústvo in Slovanski inútitut najbolj poklicana in tudi dolúzna izvesti organizacijo bodoúega sodelovanja in koordinacije. Individualna, osebna povezava z matico, ki sicer nedvomno obstaja, ni dovolújna zato, ker ostane privatna zadeva. Dobiti mora organizacijsko obliko, formirati je treba kolektiv predavateljev slovenske knjúževnosti in jezika izven Slovenije, ki naj se úimprej sestane na delovnem sestanku v enem izmed univerzitetnih srediúú, morda v Novem Sadu ali Beogradu, úe ne v Ljubljani. Tu bi se najprej morali pregledati útudijski programi in delovne metode lektorjev slovenúúine, in kolikor se pridruúijo, tudi predavateljev zgodovine slovenske knjúževnosti. Vpraúanje pouúevanja slovenske knjúževnosti na neslovenskih srednjih úolah, kakor morda tudi vpraúanje hrvaúke, srbske in makedonske knjúževnosti na slovenskih srednjih úolah pa bi se moralo obravnavati na prihodnjem kongresu jugoslovanskih slavistov v Ljubljani. To je paú potrebneje, saj gre za vse naše srednje úole, kot pa govoriti n. pr. o pouku slovenúúine oziroma srbohrvaúúine ali makedonúúine na manjúinskíh úolah, o úemer se da govoriti le z metodiúne strani, saj je obseg natanko doloúen z manjúinskimi konvencijami in se tako tudi izvaja.

Dobra organizacija lektorskih in predavateljskih mest je torej prvenstveno vázna za izboljúšanje pouka zgodovine slovenske knjúževnosti na hrvaúskih, srbskih in makedonskih srednjih úolah. Moramo si biti na jasnem, da je to tudi edina pot, ki nam je na razpolago, da se stanje na teh srednjih úolah popravi. Vedeti moramo tudi, da je razpoloúenje do slovenske knjúževnosti pri náúih narodíh nasploh zelo pozitivno. Zahvála za to seveda ne gre nam, marveú náúim pesnikom in pisateljem, ki so jo táko ustvarili, naša dolúznost pa je, da jim jo posredujemo. Lektor mora napraviti nújno potrebni jezikovni most in pripraviti pot do naše knjúževne zakladnice. Naloga predavatelja zgodovine slovenske knjúževnosti pa je teúža, ker mora najti pravi náúin, kako v seminarju voditi sluúatelje po slovenski knjúževnosti in v njih zbuditi pozitiven in úustveno iskren odnos. Vsem je jasno, da je ta poleg strokovnega znanja prav tako potreben, úe ne úe bolj. Tak uspeh je bil doseúen v zagrebúkem slovenistiúnem seminarju kakor tudi v ljubljanskem srbokroatistiúnem, úe vzamemo za primer útudij slovstev, ki niso nastala v sluúateljevem materinem jeziku, torej primer, kot ga obravnavamo v referatu. Tako pripravljene srednjeúolske profesorji bodo úúasoma izboljúali pouk zgodovine slovenske knjúževnosti na neslovenskih srednjih úolah, sedanje stanje pa v svojih praktiúnih oblikah in vsebini ni zadovoljivo.

Janez Rotar

SLOVENSKA IMENA GOB

Gobe so svet zase, ne samo za biologa, ampak tudi za jezikoslovca. Na redko so posejani strokovnjaki, pri katerih bi dobili zadovoljive in zanesljive podatke o kopici zamotaníh vpraúanj, ki spadajo v poglavje »Fungi«, in teúžo bomo náúli jezikoslovca, ki pri imenih gob ne bi skomiznil z rameni. Slovenci verjetno úe ne bomo tako kmalu doúakali temeljite in vsestranske útudije o náúí domaúí mikoloúski terminologiji. Kolikor mi je znano, posveúa v slavistiki gobjim imenom resno pozornost samo úeúski jezikoslovec Václav Machek, ki pripravlja o njih posebno monografijo, podobno, kakor jo je pred leti posvetil rastlinskim imenom.

Vendar je teúúko delati s pomanjkljivim gradivom. V Machkovem novem úeúkem etimoloúkem slovarju beremo n. pr., da je úeúsko *choroú* »Polyporus«¹ poleg poljúskega *chorosz* in *choroszc* »Polyporus ramosissimus«² verjetno rusizem zaradi polnoglasja in je osnova *ch(v)orst* kakor v slovenskem hrast. Toda v slovenúúini poznamo *koruúelj* (m.) po Pleterúniku »gruúa«³ (n. pr. úreúen) in »na hrastovíh koreninah rastoúe gobe, úe Eichtraube«, kar utegne biti »polyporus sulphurus«⁴ ali úe bolj verjetno »Rosellinia quercina«. Zveza med slovenskim in zahodnoslovanskim imenom je na dlani, úeprav k etimologiji ne moremo reúí drugega, kakor da je Machkovo sklepanje napaúno. Toda lingvistiúna literatura o nazivíh gob je v slavistiki úe tako skromna, da so takúni Machkovi poskusi razlage pionirski, iskanje primerjalnega gradiva pa je poúasno in zamudno delo.

V slovanskih etimoloških slovarjih pred Machkom najdemo le redko in samo izjemoma tudi kakšno gobje ime. Širšo etimološko literaturo imajo le splošni terminji tipa *goba*, *gliva*, *grib*, vendar so posamezna mnenja pogosto dokaj problematična. Za splošno slovansko *smřžbъ* »Morchella«, slovensko smrček, čmrček, čmrčič je na razpolago samo troje mnenj. V Preobraženskega ruskem etimološkem slovarju najdemo razlago iz *mōrščitiъ* »runzeln«, pri Vasmerju, REW II 676 iz *smorgātъ* »sich schnäuzen«, Machek, EŠC 460 pa primerja to z nemškim Morchel. Iz srvn. *mauroche*, *maurache* smo si Slovenci izposodili naše *mavroh*, *mavrah*, Francozi svoje *mauroche*, *morille*, Angleži *morel*. Tudi znanstveno latinsko ime *Morchella* je prevzeto iz nemščine, kjer najdemo poleg *Morchel*, *Morgel* tudi *Lorchel*, *Laurich*. Germansko izhodišče je verjetno *morhe* (Loewe, PBB LXI 225). Machek sodi, da je to Slovanom in Germanom skupno ime paleoevropskega porekla. Tudi češko *bedla* Lepiota *procera*«, znano tudi iz lužiščine in poljščine, je po Machku paleoevropsko, sorodno z latinsko *boletus*, grško *bōlītēs* »goba nasploh« in litavsko bude »neka goba«. Najsi bodo takšne etimologije še tako riskantne, kar a priori jih vendar ni mogoče zanikati. Gobe so v primitivnih prakulturah igrale neprimerno večjo vlogo kakor danes. V slovanskih jezikih se gobja imena, v kolikor so moškega spola, regularno sklanjajo kot bitja, ne kot stvari (glej Pedersen, KZ XL 153 in Vondrák, VGr. II 255). V slovenščini so akuzativi tipa *našel sem jurčka*, *gobana*, *snrža*, *mavroha*, *karželjna* itd. še dosledno ohranjeni, enako kakor pri imenih igralnih kart, tipa *asa*, *pika*, *taroka*, *pagata*. Pri telesnih udih se je pri nas ohranila ta stara personifikacija samo pri izrazih za »penis«, pri denarju pa je še mogoče reči *našel sem jurja*, tudi *stotaka*, *tisočaka* je še mogoče poleg *stotak*, *tisočak*, vendar samo še *dinar*, *goldinar*, *cekin*. Čeprav se je deklinacija za bitja razvila sorazmerno pozno, kakor sklepamo iz cerkvenoslovanskih spomenikov, morajo biti zarodki starejši, že skupno praslovanski, sicer si ne bi mogli razlagati takšne presenetljive enakosti pri psiholoških izjemah. Tudi raznih etnografskih podatkov o gobah je dovolj na razpolago. Celo fraza *šel je po gobe* z današnjim pomenom »propadel je« ima svoj ekvivalent v čeških *hledal*, *sbíral*, *pásl houby* ali *byl ještě na houbách* »ga še ni bilo na svetu« in iz ruske etnografije znanih navadah, podobnih našemu »proso meti«.

Personifikacije gobjih imen kažejo na evfemizem in brez tega bi si težko razložili izredno pestrost pri današnjih ljudskih imenih, kjer najdemo poleg raznih metaforičnih in figurativnih nazivov tipa *dedec*, *baba*, *turek* še celo vrsto izposojenk iz sosednjih jezikov tipa *mavroh*, *karželj*, *kukmak*, *žrdana* in naravnost nepregledno množino raznih glasoslovnih irregularnosti. Za »*Boletus edulis*« navaja že Pletersnik dolgo vrsto sinonim. Poleg skupnoslovanskega *grib*, ki se je ohranil samo na severozahodu, so omembe vredni prehodi od ene osnove do druge, n. pr. *gibanj*, *gribanja* (vzh. Staj.), *grbanj* (Prekmurje), *goban*, *gobanja*, *globanj*, *globanja*, *glibanja* in celo *golobanj* (Rateče). V Beli krajini je izpričano še *gavran* (Semič), *garvan* (Metlika) poleg *vrganj*. Zadnja forma prevladuje v sbh., kjer dobimo *vrganj*, *varganj*, *vorganj*, *varganja*, *vrganjica*, *virgonjica* za različne species družine »*Boletus*«. Ako bi za vsakega med temi imeni iskali posebne etimologije, ne bi prišli nikamor. Opraviti imamo z besednimi križanji med *goba*, *grib* in *gliva*. V slovenščini je tudi *gliva* izpričano v pomenu »*Boletus edulis*«, čeprav je skupni praslovanski pomen verjetno »drevesna goba«. Na *gliva* kaže *glivanja* poleg *glibanja*. S slovanskim *glibъ* »blato«, staropoljskim *gliŋki* »lepljiv« nimajo ta imena verjetno nič skupnega. Češko je *hubán*, *hubán*, *habán*, *čabán* »*Polyporus*«, torej tudi drevesna goba. Zanimiva je metateza v razmerju *garvan* : *vrganj*, kjer se mi zdi belokranjsko *garvan* vkljub omejenemu arealu starejše kot po vsej Jugoslaviji razširjeno *vrganj*. Zdi se, da imamo poleg *gribъ* opraviti z dubleto *grъbъ/v-*, sicer mi pa za sbh. *vrganj* ni znana nobna etimologija. Obrobne oblike besed se v jezikoslovju malodane regularno izkažejo za najbolj arhaične.

Etimološko je slovansko *gribъ* še vedno temna beseda. Zaradi pogostih pomen-skih prehodov med »sluz« in »goba« (glej W. Schulze, KZ XLV 189) misli vrsta raziskovalcev, da bo to sorodna z litavskim *greimas* »sluz« (Vasmer, REW I 308 z literaturo). Drugi mislijo na sorodnost z *grb*, *grba*. Nesprejemljive so takšne razlage kot je n. pr. Jakobsonova (Word VIII 387), da bi bilo to izvedeno iz sbh. *gribati* »praskati«. Mlad iterativ od *grebsti* za etimologijo ne pride v poštev. Machek, EŠC 148 misli na zamenjavo zvenečnosti in primerja ukrajinsko *skryp* »goba«, poljsko *skrzypuch* »drevesna goba«. Tudi sbh. je *skripac*, *škipac*, *škipavac*, *kreŋavac* »*Polyporus*« ali »*Hydnum*« (enako kot *vrganj*). Goba se lahko imenuje tudi po zvoku, osnova teh imen je *škipati*. Tudi slovensko *hrček* »*Gyromitra*« ali »*Helvella*«, sbh. *hrčak*, češ.

chřapáč »isto« je v zvezi s hřeščati, hrčati in podobnimi onomatopojami. Tudi za naše jur, jurček »Boletus edulis« ni gotovo, da bi ga mogli izvajati preko pomena »trdoglavec, tepec« iz antroponima Jur(ij), saj kažejo imena ptičev kakor jurka »Goldamsel«, jurščica, jurijsčica »Flacksfing« jurica »Zeisig« poleg sbh. juričica »Hauf-ling« itd. (glej ARJ. IV 689), češ. jirice, jirička »Zeisig«, jiriček »Haussschwalbe«, poljsko jerzyk, irzyk »Turmschwalbe«, jurzyczek »Buchfink« kljub Bernekerju SEW I 409 na neko onomatopoiijo, ki posnema glas (primerjaj urh, urih, vorih »vrsta žabe«).

Ljudsko etimološko so se seveda vsa ta imena gob in ptičev naslonila na Jurij. Kljub temu pa je Machkova etimologija slovanskega gribъ vendarle šepava. Sicer pa Machek sam več ne verjame vanjo. Ko sva že po izidu njegovega etimološkega slovarja skupaj več ur »gobarila« v njegovi sobi v Brnu, mi je prinesel na mizo obsežno novo ameriško etnografsko monografijo o gobah in mi kazal, kako se v posameznih indijanskih jezikih od Beringovega preliva do srednje Amerike pojavljajo za »Boletus edulis« slovanskemu gribъ zvočno podobna imena. Samo po sebi to še nič ne pomeni. Svoj čas je že Schulze opozarjal, da se v nekem jeziku na Guatemali »roka« imenuje ruca. Primerov takšne vrste poznamo že precej in vemo, da so slučajni. Če se pa najdejo odgovarjajoči refleksi tudi v azijskih jezikih, ne bi imeli več vzroka dvomiti, da predstavlja slovansko gribъ najbolj zahodni refleks prastare kulturne besede, najstarejše, kar jih je do danes ugotovljenih v jezikoslovju.

Od drugih slovenskih sinonim za »Boletus edulis« bi omenil še dedec, kravica, kravša, špicelj, ki ne potrebujejo razlage. Popolnoma nejasno pa mi je ime poloba (Kojško) poleg polobi (m. pl.). Sinonim baba, ki ga uporabljajo ponekod v Posočju, je prödrl tudi v furlanščino, kjer je bābe »Boletus edulis« najbolj razširjeno ime poleg fonc di laris, kar pomeni tudi »Polyporus«. S Furlani imamo skupno ime tudi za »Amanita caesarea«, za katero najdemo na slovenskem zahodu oblike jardana, jordana, jordani (pl. m.), jerdanka in celo jezeran poleg žrdana, žrdana. Furlansko se ista goba imenuje ceredān, ceradān, zaratān, zarlatān, ciazlatān. Izpričano je prvič v XIV. stoletju. V slovenskih in furlanskih oblikah vidimo zanimive primere različnih lenizacij, verjetno vsaj deloma iregularnih. Slovenske oblike kažejo, da so bile dvakrat izposojene iz romanščine, tip jardana je starejši. Centralno slovensko karželj »Amanita caesarea« je izposojeno iz nem. Kaiserling; kalk k temu je knez(i). Starejše domače ime za »Amanita caesarea« je verjetno blagva, čeprav je danes izpričano samo blagovna poleg oglavka, medtem ko je blagva, oblagva »Lactarius piperatus« na skrajnem vzhodu in pri kajkavcih pa tudi »Boletus«. Srbohrvaško je blagar, blagva »Amanita caesarea«. Oglavka se je po metatezi razvilo iz oblagva. Vprašanje je, če to ime res lahko izvajamo iz slovenskega blag, kot sta mislila Kelemina, GMS XIV 55 in Kranzmayer, Carinthia 115, 69. V poštev bi prišlo tudi rusko blagój, češ. blahový »trdovraten, grd«, kar veže Fraenkel, LEW 45 in Zfsl. Ph. XXI 150 s starolitavskim blagnas »schlecht, böse«. Morda pa je zveza samo slučajna in imamo opraviti z ljudsko etimološko naslonitvijo. Slovenskega srež, sreš, zrež »Agaricus« in sbh. srijež »Lactarius volemus« gotovo ne moremo primerjati s splošnoslavenskim srež »sren«. Sinonim za »Agaricus« je slovensko platnica, sbh. vrganj, gliva, makedonsko gūba. Vendar nam to nič ne pove. Že iz dosedanjega gradiva smo videli, h kakšnim deformacijam so nagnjena imena gob. Slovenskemu žvag »Polyporus ignarius« odgovarja srbohrvaško žag, žvag z enakim pomenom. V cerkvenoslovenskih tekstih bi temu odgovarjalo svagar »sensus ignotus« poleg svegar jestv ježe guba iže napoiše gospoda (Miklošič, Lex. Pal. 823). Svegarъ, svagarъ, bi se dalo še zadovoljivo razložiti iz indoevropske osnove, ki pomeni »žgati, paliti«, za današnje žvag bi pa brez starejšega podatka zastojal iskali primerne razlage.

Ker je v imenih gob toliko defektnega, sem si upal v zadnji SR slovensko že pri Pohlínu izpričano olh »neka strupena goba« rekonstruirati v *volvichъ in primerjati z ruskim volvjanka, belorusko vilveni, volveňa, volvjanica poleg rus. völdancy, volgancy, volnůcha »Agaricus torminosus«, lotiško vilnis »Agaricus vellereus« iz neke skupne baltoslovenske osnove *vǫlv-. Sicer pa je skupno slovansko ime za kresilno gobo trdъ, slovansko trod, sbh. trud, trudnjača, maked. trād, rus. trut itd., kar bo komaj v zvezi z litavskim trendėti »biti razžrt od moljev« (Vasmer, REW III 144). Machek, ESC 536 primerja trdъ z nem. Zunder, stvn. zantaro »žerjavica« z metatezo iz *trondos. Toda v slovanščini je še drugo trdъ, slov. trod »kolika«, staro rus. trudъ, »bolezen«, sbh. trut »gnojni črv na prstu«, kar nekateri avtorji vežejo s prvim

trdъ »goba«, drugi pa iščejo posebne razlage. Tudi *gliva* pomeni istočasno »goba« in »bolezen«.

Splošno slovansko gobja imena so tudi *surovinka*, *surovojedka*, *sirovka* »Lactarius deliciosus«, rusko *syroežka*, *suroega* »Agaricus integer«, *lisička* »Cantharellus cibarius«, češ. *liška*. rus. *lisička*, sbh. *lisičica* itd. Enako ježek »Hydnum«, sbh. *ježevica*, rus. *ježevnik*. Staro ime po živali je tudi *lanož* »Tuber«, češ. *lanyž*, izvedeno iz laň »košuta«, kar v slovenščini ni več izpričana beseda (če ni *lanož* Cigale umetno uvedel?); tudi *jelenke*, *srnke* in podobna imena bomo našli pri vseh Slovanih. Tudi imena dreves, pod katerimi določena vrsta najraje raste, služijo pogosto za osnove gobjih imen, n. pr. *brezovček*, rus. *berezovik* in podobno. Imen tipa *hrastovka*, češ. *plovka*, *topoličnica*, *slivovka* imam zbranih vse polno, žal mikološko nedoločenih. To je včasih za laika pretežko delo. Za znano gobo *čebular*, ki spada verjetno v družino Paxillus, nisem mogel odkriti nobenih podatkov v standardni srednjeevropski mikološki literaturi. Pogostna so imena po barvi, *sivke*, *zelenke*, *plavke* poznamo vsi. Sicer pa ljudska imena niso natančna. Pod imenom *mavroh* lahko kupimo na ljubljanskem trgu tudi žlahtne zastopnike iz rodu Sparassis, ki jim pravijo tudi *vampki* ali *frlinke*. Ime *kukmak* iz nem. *Kucken-mucken* se uporablja za posamezne species rodov Amanita, Psalliota in Lactarius. Čehi so si to ime izposodili od Slovencev za rod Volvaria.

Ne bom posebej omenjal številnih kalkov tipa *golobica*, nem. Täubling, *mušnica* »Amanita muscaria«, nem. Fliegenpilz ali *krvnica* »Bovista«, nem. Blutschwamm in podobnih. Ne vem pa, katera goba naj bi bila n. pr. *kumeračovka* (Kojsko), *kormačnica* (Pomjan), *čykenca* (Pomjan), *čytmani* (Pregarje), *ropošce* (Križevci), *kupjenk* (Ribnica — Pohorje), *prstanica* (Krmci), *španigerca* (Polskava) itd. Vseh macromyces, ki rastejo pri nas, bo približno 3000 species, ki so botanično klasificirane v ca 200 družin. Ljudskih imen pa poznamo do danes samo neznatno del. France Bezljaj

SLOVAR K SLOVU O POLKU IGOREVE

Z Nahtigalovo izdajo *Slova* je slovenska slavistika aktivno posegla v razpravljanje o tolikih nerešenih vprašanjih filološke, tekstno-kritične in rekonstrukcijske narave tega znamenitega staroruskega literarnega dela; zaradi doslednosti v zamisli in izpeljavi je ta izdaja naletela na ugoden sprejem.

Ze Nahtigalu je bilo jasno, da je temeljni pogoj za nadaljnje uspešno raziskovanje *Slova* v vseh smereh popoln slovar tega teksta; svoji knjigi je dodal seznam vseh besed iz *Slova*, vendar jih ni pojasnjeval in komentiral. Te naloge se je zdaj v najširšem obsegu lotila Sovjetska akademija znanosti v Leningradu in v Moskvi.

Sektor staroruske literature pripravlja slovar v šestih knjigah (120 tiskovnih pol), ki bo zajel ves besedni fond (komaj eno polo obsegajočega teksta *Slova*). Glavni sestavljavec slovarja je sodelavka tega sektorja V. L. Vinogradova, tehnični urednik je N. S. Sarafanova, in v redakcijskem kolegiju so znani strokovnjaki za staroruski jezik, literaturo in kulturo: B. L. Bogorodskij, B. A. Larin, D. S. Lihačev. Kakor posnemamo iz Trudov oddela drevnerusskoj literatury ANSSSR, XVI., bo avtorsko delo končano l. 1965, redakcijsko leta 1967, prvi del pa bo izšel že leta 1961.

Sektor staroruske literature se je odločil za tako velikansko in težavno delo iz več razlogov. Znano je, da se je število del o tem literarnem spomeniku razrastlo že v nepregledno množico, ki so deloma nedostopna, večkrat pa posamezni avtorji ponavljajo drug drugega. Temeljne dela o *Slovu*, na katero bi se mogel opreti vsak raziskovalec *Slova*, pa še ni, tako da je obdelovanje *Slova* čedalje manj plodno in da skoraj že zahaja v slepo ulico. Kdor je hotel doslej obravnavati jezik *Slova*, njegovo stil ali njegovo idejno vsebino, ali ga prevajati, je začel najprej iskati po literaturi o *Slovu* in pretresati dognanja, vendar je navadno ostal zasut pod kopico različnih mnenj in razlag, kar je v številnih primerih moralo privedi do diletantizma.

Ta slovar pa seveda ne bo nadomestil slovarja staroruskega jezika, kajti vse leksikalne in frazeološke probleme bo obravnaval zgolj s stališča *Slova*; odpreti pa hoče nove raziskovalne perspektive. Posameznim geslom bodo priključene paralele iz staroruske literature do konca 17. stoletja, po potrebi tudi novejša. V znatni meri bodo upoštevali tudi folklorno gradivo. V dvomljivih primerih si slovar ne bo prizadeval, da bi za vsako ceno skonstruiral neko dokončno rešitev, če le-ta ne bo jasno razvidna iz gradiva. Docela neutemeljenih in neverjetnih razlag in domnev v

slovarju ne bodo navajali, kajti njegove sestavljavce bo v vsem vodila kar največja znanstvena previdnost.

Kakor ima Slovo posebno mesto v staroruski literaturi, tako bo imel tudi ta slovar posebno mesto v ruski leksikografiji. Zaradi izrednih okoliščin (razmeroma kratek tekst, rokopis ni ohranjen, tako imenovana temna mesta, številne diletantske razlage itd.) delo ne bo moglo postati »tip« slovarja literarnega dela ali slovarja pisatelja.

Gradivo za slovar črpajo iz kartoteke za staroruski slovar, ki jo hrani Inštitut za ruski jezik ANSSSR v Moskvi, iz raznih dialektoloških in folklorističnih kartotek, iz slovarjev Sreznjevskega, Dalja in Vostokova, iz dialektičnih in etimoloških slovarjev ter iz slovarjev drugih slovanskih jezikov. Za primerjavo izpisujejo podobna mesta iz literarnih spomenikov staroruske dobe, ki kažejo kakršnokoli sorodnost s Slovom (letopisi, Zgodovina judovske vojne, Zadonščina, Devgenijevo dejanje, roman o Aleksandru, Slovo Daniila Zatočnika itd.).

Za podlago imajo sestavljavci tekst Editio princeps iz leta 1800, upoštevajoč splošno sprejete spremembe teksta. V slovarju bodo razložena tudi vsa osebna, krajevna in druga imena; citati bodo navedeni v celoti, tako da bo študij semantike in sintakse Slova čimbolj olajšan. Citate jemljejo zlasti iz tekstov, ki so po vsebini in po zvrsti Slovu najbližji, predvsem iz tekstov 12. stoletja; navajali jih bodo kronološko. Slovar bo zajel vse pomenske variante besed do konca 16. stoletja in bo s posebno skrbjo beležil prenesene pomene.

Redakcija slovarja je že objavila nekaj poizkusnih gesel.

Franc Jakopin

IZKUŠNJE PRI MATURI Z DIPLOMSKIMI NALOGAMI

Na osnovi poročil, ki so jih podali predsedniki izpitnih odborov, je mogoče ugotoviti tole:

1. Pri uvedbi diplomske domače naloge je šlo v prvi vrsti za to, da bi dijaki iz ograd posameznih predmetov stopili v družbeno prakso, kjer se pokaže življenjski pomen pridobljenega teoretičnega znanja. V tem smislu je novi zaključni izpit nedvomno uspel. — Jezikovne ocene pri domači nalogi ni bilo in pri ustnem zagovoru tudi ne, vendar velja pripomniti, da so se kandidati tu bolj samostojno in svobodno izražali kakor kdajkoli pri stari maturi.

2. Izbor tém za domače naloge je pokazal, da dijaki že v gimnaziji — bežijo iz gimnazije, to je iz šole, ki naj bi dajala enakomerno odtehtano znanje iz humanističnih in iz realnih ved, bežijo v enostransko, zgolj tehnično izobrazbo.

3. Pri novem izpitu komisija ni imela priložnosti, da bi ocenila kandidatovo splošno zrelost. Eden od poročevalcev je zapisal: »Treba bi bilo izpopolniti današnji sistem tako, da bi kandidat mogel pokazati svojo zrelost, ne da bi zašli nazaj v sistem tako zvane spominske mature. Z drugo besedo, sistem mora biti tak, da bo kandidat lahko pokazal, kako daleč sega njegovo znanje in kako globoko prodira njegov razum; zraven tega pa mora omogočiti komisiji, ki ga presoja, da bo lahko presojala temeljito in vsestransko. Sistem, ki je doživel letos svojo prvo preizkušnjo, je v tem pogledu pomanjkljiv« (Matej Bor).

4. Prav tako daje novi način izpitnemu odboru le prav malo možnosti za oceno kandidatove *jezikovne kulture*. V poročilih predsednikov se o kandidatuvi pismenosti v materinščini govori seveda le ob šolski klavzurni nalogi, in tu so ocene po večini dokaj negativne; morda deloma tudi zaradi presplošnih in previsokih, pretežkih tém, ki jih navadno dajemo za te šolske naloge. Te teme največkrat zahtevajo izredne pismenosti in razgledanosti ali pa silijo k neizvirnemu, šablonskemu izražanju.

Uroš Kraigher

UGOTOVITVE IN SKLEPI ZBOROVANJA SLOVENSКИH SLAVISTOV V PIRANU OD 1. DO 6. OKTOBRA 1960

Zborovanje slovenskih slavistov v Piranu od 1. do 6. oktobra je bilo prepričljiva manifestacija ustvarjalnih sposobnosti slovenske slavistike, dalo je slavistom novega poleta, okrepilo njihovo voljo da dela in ustvarilo trdne temelje za njihovo vsestransko medsebojno sodelovanje. Pokazalo je hkrati, da si slavisti vztrajno prizadevajo svoje raziskovalno in pedagoško delo razvijati v skladu s tistimi visokimi humanističnimi načeli, ki usmerjajo našo socialistično družbo, in to hkrati z upoštevanjem pozitivnih dosežkov svoje stroke v preteklosti kakor tudi v smereh, ki jih naš sedanji razvojni stadij narekuje za prihodnost. Zborovanje se je ukvarjalo z najbolj perečimi vprašanji jezikoslovja, literarne zgodovine in šolstva ter sprejelo tudi vrsto smernic in sklepov.

I

JEZIKOSLOVJE

V središču razpravljanja je bilo vprašanje sodobnega knjižnega jezika in njegovih norm. Zborovanje je sprejelo načelo, da knjižni jezik ni ne fikcija ne umetna konstrukcija, marveč živ organizem, ki ga ni mogoče utesnjevati v nasilne predpise. Zato so sprejemljive, učinkovite, koristne in plodne samo tiste norme, ki nastajajo na podlagi splošne rabe, kakor se spontano uveljavlja v sodobnem knjižnem jeziku, tako literarnem kot znanstvenem, in ki varujejo kontinuiteto knjižnega jezika in jezikovne kulture, hkrati pa omogočajo, da knjižni jezik sprejema in kodificira vse tiste inovacije, ki jih zahtevata sodobno življenje in moderni razvoj kulture in civilizacije. V tem duhu je zborovanje opozorilo tudi na pomembnost vprašanj, ki so v zvezi z modernim pogovornim jezikom in zborni izreko, sprejelo in potrdilo je pobudo za izdajo praktičnega slovarja sodobnega knjižnega jezika in drugih podobnih slovarskih del ter hkrati poudarilo, naj posebna skrb jezikoslovcev velja tistim jezikovnim področjem in praktičnim terminološkim vprašanjem, ki jih porajajo družbene spremembe in ki jih pred nas nenehoma postavlja stopnjevani razvoj tehnike, industrije in drugih področij človeške dejavnosti.

LITERARNA ZGODOVINA

Zborovanje je izpričalo, da so danes pereča predvsem vprašanja načel in metod literarnozgodovinskega raziskovanja, in poudarilo, naj bi bila ta vprašanja v središču prihodnjega jugoslovanskega slavističnega zborovanja. Posebej pa je zborovanje utemeljilo živo aktualnost literarne vede kot eminentno humanistične značnosti in tako pokazalo, da slovenska literarna zgodovina danes v sklopu celotnega našega kulturnega življenja nima več samo narodnoobrambne in narodno afirmativne funkcije, ker je postala spričo novega zgodovinskega položaja slovenskega naroda in spričo novega splošnega družbenega razvoja njena vloga drugačna, zlasti pa odgovornejša in obsežnejša. Poleg tega, da je zborovanje posredovalo sintetične preglede dognanj o nekaterih obdobjih naše literarne preteklosti, je hkrati pokazalo, da je postalo prav tako intenzivno tudi raziskovanje naše novejšje književnosti od

Moderne dalje, pri tem je opozorilo na sintetično obravnavanje socioloških, biografskih, idejnih in stilno-estetskih prvin ter uveljavilo splošno evropske vidike in primerjalne metode.

ŠOLSTVO

Zborovanje je ugotovilo, da so se znašli slavisti spričo reforme celotnega našega šolskega sistema pred vrsto težkih vprašanj, ki zahtevajo od njih resnega proučevanja in velikih naporov, kar vse naj prispeva k čim uspešnejši izvedbi šolske reforme. Nadvse pereče je vprašanje pouka slovenskega jezika, zlasti še na strokovnih šolah. Pouk slovenskega jezika je treba notranje preurediti v duhu sodobnih pedagoških načel in splošnih družbenih potreb tako, da bo težišče na aktivnem obvladanju jezikovnih sredstev, ne pa na memoriranju abstraktnih definicij in kategorij. Hkrati je zborovanje opozorilo na vse posledice, ki jih utegne imeti okrnjevanje pouka za razvoj mladih generacij in za kulturno rast naše družbe, ter poudarilo, da je obvladanje materinega jezika ne samo znamenje kulturne razvitosti posameznika, marveč tudi integralni del svobodne osebnosti v socialistični družbi.

Prav tako so potrebne tudi spremembe v poučevanju literarne zgodovine. Treba je odstraniti nepotrebne podrobnosti in historicistični balast, središče pouka pa naj postane odkrivanje idejnih, etičnih in estetskih vrednot, ki jih vsebujejo literarni razvoji in literarne umetnine, tako da bo pouk v skladu z izvorom in funkcijo umetnosti, se pravi z naporom za humanizacijo človeka in družbe. S poukom jugoslovanskih književnosti in jezikov naj se utrjuje zavest bratske zveze jugoslovanskih narodov in njihovih kulturnih prizadevanj, hkrati pa naj ves literarni pouk upošteva tudi splošno evropska literarna dogajanja.

Zborovanje se je posebej ukvarjalo z vprašanjem slavističnega učnega osebja in ugotovilo, da zlasti v višjih razredih osnovnih šol ni dovolj strokovno izobraženih učiteljev; predlagalo je, naj bi tako ali drugače pomagali tem prosvetnim delavcem do primerne strokovne izobrazbe, hkrati pa ugotovilo, da je splošni problem stimulacije prosvetnih delavcev aktualen posebej tudi za slaviste, zlasti še, ko nimajo niti vseh potrebnih učnih knjig in učil.

II

Po teh ugotovitvah je zborovanje sprejelo naslednje sklepe:

1. Slavistično društvo naj organizira podružnice po vseh večjih središčih; z njimi naj utrdi redne zveze in naj jim nudi strokovno pomoč, da bi tako pripomoglo k dvigu strokovne ravni učiteljev slovenščine. Prav tako naj društvo ustvari tesnejše stike s slovenističnimi katedrami in lektorati na vseh jugoslovanskih univerzah.

2. Da bodo znanstvene naloge slavistike ostvarljive, je treba reorganizirati znanstvenoraziskovalne institucije, tako da bo zagotovljeno uspešno delo na področjih jezikoslovja, literarne vede, leksikografije in bibliografije. Zato bo društvo sodelovalo s prosvetnimi oblastmi pri organizaciji znanstvenih institutov. Le tako bo mogoče čimprej izdati prepotrebna osnovna enciklopedična in slovarska dela, bibliografije tiskov in rokopisov, kritične izdaje tekstov in korespondence ipd. Ta reorganizacija je tem nujnejša, ker je treba ob reformi univerzitetnega študija zagotoviti sistematično vzgojo znanstvenega naraščaja.

3. Slavistično društvo naj najde primerne oblike predavanj, posvetovanj in seminarjev, na katerih naj se obravnavajo posamezna pereča znanstvena in stro-

kovna vprašanja naše slavistike. Poskrbi naj za sestanke lektorjev pri gledališčih, radiu, televiziji in filmu ter naj skuša pripraviti občasna srečanja domačih in tujih slavistov.

4. Slavistično društvo naj vzpostavi stike s slovenskimi slavisti v zamejstvu in daje pobude za intenzivnejše raziskovanje jezikovne in literarnozgodovinske problematike Slovencev za mejami.

5. Slavistično društvo naj vpliva na periodični tisk, zlasti na dnevnike, da bodo z večjo zavzetostjo spremljali prizadevanja in dognanja sodobne slavistične znanosti ter redneje in temeljiteje poročali o sodobnem literarnem ustvarjanju.

6. Slavistično društvo naj po svojih močeh sodeluje pri reševanju vseh tistih problemov, ki so v zvezi z obsegom in značajem pouka slovenskega jezika in slovestva v reformirani šoli. Tako naj sodeluje pri sestavi učnih načrtov, pri sestavljanju pravilnikov o izpitih, zlasti o zaključnih izpitih, učbenikov in izdelavi učil (n. pr. poučnih filmov, gramofonskih plošč itd.). Slavistično društvo naj tudi v lastnem okviru da pobudo za proučevanje navedenih vprašanj in si v ta namen ustanovi tudi posebne komisije.

7. Da bi moglo društvo uspešno sodelovati pri reševanju vprašanj znanstvenega in pedagoškega dela je potrebna tesnejša zveza med društvom in pristojnimi prosvetnimi organi; zato naj Slavistično društvo dobi zastopnike v ustreznih svetih.

V OCENO SMO PREJELI

1. Celjski zbornik. Celje 1960.
2. Domainko, Dragutin: O metodah za povečanje proizvodnosti dela. Maribor, Založba Obzorja 1960.
3. Hudales, Oskar: Fata morgana. Maribor, Založba Obzorja 1960.
4. Knjižnica Mestnega gledališča:
 10. zv.: Slovenski gledališki portret. Album. Ljubljana 1960.
 11. zv.: Štefanac, Mire: Včeraj popoldne. Ljubljana 1960.
 12. zv.: Nušič, Hinko: Igralčeva kronika I. Ljubljana 1960.
5. Platon: Simposion in Gorgias. Posl. Anton Sovre. V Ljubljani, Slovenska Matica 1960. (Filozofska knjižnica 4.)
6. Ribnikar Jara: Vrnil se bom. Roman. Maribor, Založba Obzorja 1960.
7. Shakespeare, William: Dva gospoda iz Verone. Prev. Matej Bor. V Ljubljani, Slovenska Matica 1959. (Vezana beseda 15.)
8. Sfakianakis, Jannis G.: Gospodar na Vatherni. Roman. Maribor, Založba Obzorja 1960. (Knjižna zbirka Nova Obzorja 18.)
9. Wassermann, Jakob: Zadeva Maurizius. Roman. Maribor, Založba Obzorja 1960.

Izšel je XII. letnik *Slavistične revije* na več kot 300 straneh in prinaša naslednje razprave: Dušan Pirjevec, *Oton Župančič in Ivan Cankar*; France Bezljaj, *O nalogah slovenistike*; Mirko Rupel, *Slovenski katekizem iz leta 1615*; France Bezljaj, *Pomenska kategorija »gozd« v slovenščini*; Joka Žigon, *Prešernoslovne študije*; Bojan Čop, *Etyma baltoslavica*; Tatjana Kopitar, *Olivera Goldsmitha »The Vicar of Wakefield« pri Slovencih do leta 1876*; France Bezljaj, *Etimološki doneski*; Jakob Rigler, *Glasoslovni razvoj predlogov in predpon na, za, nad*. Med *Zapiski in gradivom* objavlja in komentira Oton Berkopec enajst doslej neznanih Aškerčevih pisem češkemu pesniku Jaromiru Boreckemu; Jerzy Śližiński je prispeval razpravljanje o slovensko-poljskih kulturnih zvezah v prvi polovici devetnajstega stoletja in objavil še neznano pismo Valentina Vodnika; Marja Boršnikova objavlja in komentira Tavčarjevo pismo Ivanu Hribarju; Mirko Rupel poroča o dveh novih rokopisnih odlomkih Primoža Trubarja; Milena Hajnšek razpravlja o historičnem infinitivu v slovenščini; Viktor Smolej je napisal daljši prispevek z naslovom *France Rebec in Čehi*; Jakob Rigler je prispeval dve lingvistični notici: *Akcentni tip »kolo« v južni notranjščini in Zanimiv morfološki pojav*, medtem ko Mirko Rupel poroča o novih izvodih slovenskih protestantik. Med knjižnimi ocenami in poročili je začela izhajati daljša kritika, ki jo piše France Bezljaj o Kranzmayerjevi knjigi *Ortsnamen von Kärnten*, za njim ocenjuje Mirko Rupel Badalićevo publikacijo *Jugoslavica usque ad annum MDC*; France Bezljaj je napisal tudi obsežno kritiko o Simonovičevem *Botaničkom rječniku*; Boris Urbančič poroča o zborniku, ki so ga češki slavisti izdali v počastitev Wollmanove sedemdesetletnice. Letnik zaključuje Ruplovo poročilo o starejših slovenskih rokopisnih tekstih v budimpeštanski univerzitetni knjižnici.

Slavistična revija je osrednje znanstveno glasilo slovenske slavistike, naših literarnih in jezikovnih ved, zaradi tega bi jo morali poznati in redno prebirati vsi, ki poučujejo slovenski jezik in književnost. Nič manj pa ni zanimiva za tiste, ki so naročeni na *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*, saj s svojimi razpravami in gradivom po svoje dopolnjujejo to zbirko.

Uredništvo revije in odbor Slavističnega društva se trudita, da bi čim bolj razširila krog naročnikov *Slavistične revije*. Zato bo uprava na pobudo odbora Slavističnega društva in uredništva revije razposlala na ogled pravkar izšli dvanajsti letnik večjemu številu slavistov, prav tako pa tudi nekaterim drugim, za katere domnevata, da bi jih revija utegnila zanimati. Predvsem pa je dal odbor SD pobudo, naj dobijo revijo na ogled v prvi vrsti vsi udeleženci letošnjega piranskega zborovanja.

Ta akcija za pridobivanje novih naročnikov iz razumljivih vzrokov seveda ni mogla zajeti vseh, ki bi jih revija utegnila zanimati. Le-ti se lahko na revijo naročijo pri Državni založbi Slovenije. Odbor Slavističnega društva poziva vse svoje člane, naj podprejo to akcijo. Predvsem naj se sami naročijo na revijo, naj nanjo opozarjajo svoje kolege in znance ter naj poskrbijo, da se bodo nanjo naročile vse šolske knjižnice.

Pomagajte širiti naš slavistični znanstveni tisk!

OBVESTILO

Cenjene naročnike prosimo, da pošiljajo naročila in spremembe naslovov na naslov:

Uprava revije »Jezik in slovstvo« Ljubljana, Titova 11,
vplačila naročnine za leto 1960-61 pa na naš žiro račun NB 600-12-625-100
Ljubljana.

UPRAVA

